

התורה נקנית במ"ה דברים

(ו/ו) גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות, שהמלכות נקנית בשלשים מעלות, והכהונה בעשרים וארבע, והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים. ואלו הן, בתלמוד, בשמיעת האזן, בעריכת שפתיים, בבינת הלב, בשכלות הלב (אין במהר"ל ובגר"א) באימה, ביראה, בעונה, בשמחה, בטהרה (אין במהר"ל ולא במחזור ויטרי), בשמוש חכמים, בדקדוק חברים, בפלפול התלמידים, בישוב, במקרא, במשנה, (במהר"ל ממעוט סחורה עד ארך אפים יש רק דרך ארץ) במעוט סחורה, במעוט דרך ארץ, במעוט תענוג, במעוט שנה, במעוט שיחה, במעוט שחוק, בארך אפים, בלב טוב, באמונת חכמים, בקבלת היסורין (כאן המהר"ל כותב מיעוט שינה סחורה שיחה תענוג שחוק וד"א), המכיר את מקומו, והשמח בחלקו, והעושה סיג לדבריו, ואינו מחזיק טובה לעצמו, אהוב, (המהר"ל יש אוהב ולא אוהב הבריות, ואחר כך משמח המקום והבריות) אוהב את המקום, אוהב את הבריות, אוהב את הצדקות, אוהב את המישרים, אוהב את התוכחות, ומתרחק מן הכבוד, ולא מגיש לבו בתלמודו, ואינו שמח בהוראה (זה אין במהר"ל), נושא בעל עם חברו, ומכריעו לכף זכות, ומעמידו על האמת, ומעמידו על השלום, ומתישב לבו בתלמודו (מהר"ל לא גורס לבו), שואל ומשיב שומע ומוסיף, הלומד על מנת ללמד והלומד על מנת לעשות, המחכים את רבו, והמכון (מהר"ל המבין) את שמועתו, והאומר דבר בשם אומרו, הא למדת כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאלה לעולם, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי:

א בתלמוד:

המ"ח דברים שהתורה נקנית בהם היא הסוד יובל (גמ' מח) שהיא לא שייך לעולם הזה אלא לנצחיות, ולכן אין לו כליון וגמר¹, וגם על ידם אפשר להעלות בהר. והם הדברים שנצרכים תחילה כדי ללמוד תורה לשמה² אם כן יוצא שהתלמוד כאן היא שלא לשמה שלא שייך להגיע ללשמה אלא אחרי שקנית הקנינים. המציאות של לימוד תורה לשמה היא בבחינת ואת עלית על כולנה (משלי לא) וזה שמתעלה מעל מח היא מט³, וזה הסוד של משה רבינו שמי שמתעלה מעל המח נביאים וזוכה לעלות בהר ביובל זוכה בתורת משה⁴.

הרי יש סתירה בחז"ל שכתוב (פסחים נ ע"ב) לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, אבל עוד איתא⁵ על הפסוק כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר, שדברי תורה עולים על ידי בעלי כנפיים והם אהבה ויראה, וללא זה התורה לא עולה למעלה, ואיך יתכן שיש ענין לעסוק בתורה אם זה לא עולה למעלה? והרי איתא בחז"ל⁶ תורת ה' תמימה כו' כמה בני אדם צריכים לעסוק בתורה, שכל מי שעוסק בתורה יש לו חיים של עולם הבא וכו' ואפילו מי שעוסק בתורה ולא עוסק בה לשמה כמו שצריך זוכה לשכר טוב בעולם הזה ולא דנים אותו בעולם הבא, ובא וראה כתוב אורך ימים בימינה בשמאל עושר וכבוד וכו' בשמאל עושר וכבוד שכר טוב ושלוח יש לו בעולם הזה.

איתא ברבותינו⁷ מי שמונע את עצמו מחטא בגלל שהוא מפחד מהזיק עצמו ובני ביתו, על אף שאין היראה הזאת לבד הנדרשת מהשלמים אנם כל סבה המונעת האדם מאיסורים היא טובה, והרשות נתונה לעסוק בה, כמש"כ בגמ' פסחים הנ"ל. הרי שעסק בתורה ומצות, היא בעצם מניעה מחטא, ז"א שכל סיבה שיש לאדם שלא לבעול עריות, ולא לעבוד ע"ז זה אותו דבר לגרום אותו ללמוד תורה ולעסק במצות. אבל זה נכלל ברצונו ית' שזה הקיום החיצוני, והזה הגילוי של הה' האחרונה של השם הוי"ה.

אבל ברור הדבר היא שיש גילוי יותר עליון, ויותר קדוש, וזה של הגילויים שלא משתייכים לעולם הזה, והם מעל כל מערכת עולם זה, ועליהם כתוב (פסחים נ ע"ב) רבא רמי כתיב כי גדל עד שמים חסדך וכתוב כי גדל מעל שמים חסדך הא כיצד כאן בעושיין לשמה וכאן בעושיין שלא לשמה⁸, שכל עבודה שהיא שלא לשמה היא קיום המעשה וזה גורם תיקונים, אבל זה לא הפנימיות של המעשה וזה לא מגלה את פנימיות הרצון, ולכן הוא נשאר במערכת הגשמית, וזה עד שמים חסדך, אבל מי שנוהג בלשמה ומקיים הפנימיות של המעשה אז הוא זוכה להנהגה פנימית, וזה מעל שמים חסדך שזה משתייך להסתתר והפנימיות של העולם, וזה הסיבה שר' חנינא בן דוסא זכה להנהגה ניסית.

ברור הדבר שאף אחד לא נולד ר' חנינא בן דוסא ולכן אי אפשר לתבוע שכן אדם יתחיל חייו כרחב"ד וחבריו, אלא המדריגה הראשונה היא⁹ שלא לשמה שמתוך כך יוכל לבא למדרגת לשמה ולכן גם הוא אהוב לפניו יתברך, כמו שבלתי אפשר לעלות מהארץ לעליה אם לא דרך מדרגות הסלם, ולכן מובן ה'לעולם יעסוק אדם בתו"מ אפילו שלא לשמה, שהלעולם היא התמידי שבו, שגוף המצוה היא לא תלויה בלשמה. אבל יוצא מדברי רבותינו עוד חידוש, שמה שכתוב בגמ' שמתוך שלא לשמה בא לשמה ז"א שצריך שיהא כדי להגיע לידי לשמה, ואם לאו אין לו את הסגולה שיביא לידי לשמה וגם לא ברור שיש לו כל הזכות של השכר הנ"ל¹⁰, ועי' תוס' (ד"ה וכל תענית ז). וכל העוסק בתורה שלא לשמה תורתו נעשית לו סם המות - וקשה והלא אמרין (פסחים דף נ:): לעולם יעסוק אדם בתורה

התורה נקנית במ"ה דברים

אע"ג שאינה לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה ויש לומר דתרי שלא לשמה הוי דמה שאמרינן לעולם יעסוק בתורה אפילו שלא לשמה היינו כלומר כדי שיקרא רבי או כדי שיכבדוהו ומה שאמרינן הכא כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשה לו סם המות היינו מי שלומד לקנטר. ומה שכתוב לפני כן בשם חז"ל שהתו"מ שלא לשמה לא פורחים למעלה פירוש¹¹ שזה לא משתייך להנהגת הניסי המעל הטבע, אבל ברור הדבר שיש לו מצוה, ושכר וכו'.

וכן איתא בפירוש במדרש (איכה רבה הק' ב') ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא אמרי כתיב (ירמיה ט"ז) ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב

אם כן להבין את זה כדאי להבין מהו לשמה ומהו שלא לשמה. איתא במדרש (שוח"ט א) (תהלים יט, טו) יהיו לרצון אמרי פי. יעשו לדורות ויכתבו לדורות אמרי פי ויחוקקו לדורות. ולא יהיו קורין בהם כקורין בספרים אלא יהיו קורין בהן ונוטלין שכר עליהם כנגעים ואהלות, ויש לשאול שהרי תהלים היא מכ"ד ספרים אם כן רואים שיש מעלה בנגעים ואהלות על קריאת תנ"ך. הרי שהעסק בהלכות הש"ס בעיון ויגיעה הוא ענין יותר נעלה ואהוב לפניו יתברך מאמירת תהלים, ועכ"ז אין תשובה אם הוא הסכים. ועוד אי אפשר שלשמה היא דביקות שהרי כמה הלכות מרובות יש בש"ס שבעת אשר האדם עוסק בהם, הוא צריך לעיין ולהעמיק מחשבתו ושכלו בעניני הגשמיות שבהם, כגון קניין ופתחי נדה שהן הן גופי הלכות, או המשא ומתן בש"ס וכללי דיני מיגו של רמאות שהיה הרמאי יכול לטעון וכמעט בלתי אפשר שיהא אצלו אז גם הדביקות בשלימות כראוי

אלא באמת ענין לשמה בתורה היא שונה מכל המצות שהרי בכל המצות עצם הלשמה היא באימה ויראה ואהבה עצומה ובקדושה וטהרת הלב ועי"ז יגרום תקונים יותר גדולים בהעולמות מאם היה מקיים המצוה בלא קדושת וטהרת הכוונה אמנם העיקר בכל המצות לעיכובא הוא פרטי המעשה שבהם. אבל בתורה ענין הלשמה היא לשם תורה עי' נדרים (סב.). עשה דברים לשם פעלן ודבר בהן לשמן, פי' רא"ש - עשה דברים לשם פעלן - לשמו של הקב"ה שפעל הכל למענהו (ז"א רק למען גילוי רצונו ומילוי רצונו וגילוי מלכותו). ודבר בהן לשמן - כל דבורך ומשאך בדברי תורה יהיה לשם התורה, כגון לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופולפל ולא לקנטר ולהתגאות עכ"ל.

פירוש הדבר היא בשמות רבה (פלי"ג) אדם לוקח חפץ שמא יכול לקנות בעליו, אבל הקב"ה נתן תורה לישראל ואומר להם כביכול לי אתם לוקחים כו' מזה שכתוב קב"ה ואורייתא חד הוא שהמקיים מצות בוראו הרי כל הרגשות היא תוספת על המעשה שהמצוה היא המעשה, והמחשבה והרגש בשעת מעשה הם התוספת, אבל כאשר המצוה היא המחשבה והדיבור עצמו, אז כדי שמערכת הרוח והנשמה יצטרף זה עצם המצוה, וזה כמו שמי שירגיש אהבת ה' לשם שמים הרי הוא הוא בעצם כך. והוא הכתוב (שבת קה.) אנכי אנא נפשי כתבית היבית, כביכול ה' מסר את נפשו אלינו והקיום של נפשו ית' היא בלימוד התורה שלנו. ואם כן כדי לדבק בו ית' היא דרך תורתו בדווקא.

יש עוד סגולה בתלמוד כקנין תורה והיא חוץ מזה שהאדם לומד, ומקיים המצוה, ועל ידי זה בא לידי לשמה איתא בגמרא סנהדרין (דף צט:): רב יצחק בר אבדימי מאי קרא שנאמר נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר. פירוש הדבר היא שכל התורה היא מציאות אחת ודבר, אחד, ואפילו כתוב בתוספתא (סני' ז/ה) שכל התורה ענין אחד. אם כן יוצא שכל לימוד ולימוד היא קנין בכל התורה כולה. שהרי כל התורה היא גילוי אחד של רצונו ית', ולכן לא יתכן שלא יהיה נכלל בכל טיפה וטיפה חלק של הכלל.

ב ובשמיעת האוזן:

כל פעם שראשונים ואחרונים מדברים על שמע ישראל או נעשה ונשמע מחלקים בין קליטה לשמיעת האוזן אם כן יוצא ששמיעת האוזן היא עצם קליטת המילים נכון באוזניים ויש בזה מידה שהתורה נקנית בו. זהו אינו הבנת הלב אלא שמיעת האוזן, ובזה תלוי תורה שבעל פה, ותורה שבכתב תלוי בראיית עיניים. כאן בא קבלת התורה מכולם, ז"א שיטה אזנו לשמוע דברי תורה, ודווקא לשמוע כל מילה ומילה שבאות אחת יכול להיות שנשתנה הענין. איתא בגמ' (ב"ר יא) ויכולו השמים והארץ וכל צבאם כתיב (תהלים קיט) לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד לכל יש סיקוסים שמים וארץ יש להן סיקוסים חוץ מדבר אחד שאין לו סיקוסים ואי זו זו התורה שנאמר (איוב יא) ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, ע"כ. אם אין לתורה גבול וקץ הרי איך אפשר שיהא חיוב של שמיעת האוזן הרי אין לו גבול וכל מה שנגיד הרי הוא תורה.

¹² הפסוק שכתוב עליו שהתורה היא ארוכה מארץ מדה היא המשך הכתוב (איוב יא/ז) החקר א-לוה תמצא אם עד תכלית ש-די תמצא, ז"א שעצם היות התורה בלי גבול היא מטעם שזה בעצם חקר אלוה, אבל התורה שבו אנו עוסקים היא מוגבלת שלולא כך לא היה שום קשר מאתנו אל התורה, ואפילו שכתוב (איוב כח/כ) והחכמה מאין תבוא ואי זה מקום בינה, אבל עכ"ז בקשתנו בתפילה היא חונן הדעת שרק הדעת מתקשר אלנו בתור דרי מטה, ולכן כאן בא עיקר חיובינו, ואם נזכה להביט בנפלאותיו ית' (תהלים קיט/יח) זהו כבר ענין אחר, שהיא ראיית נבואה, וזה מעל המערכת של התורה של פשט שאנו לומדים. אם כן יוצא לנו שהתורה שלנו היא כן מוגדרת וחייב להיות כך מעצם שייכותו אלינו, אבל אם כן צ"ע מה כן מוגדר כתורה ומה לא?

איתא בגמ' שבת (פט.) ואמר רבי יהושע בן לוי בשעה שירד משה מלפני הקדוש ברוך הוא בא שטן ואמר לפניו רבונו של עולם תורה היכן היא אמר לו נתתיה לארץ הלך אצל ארץ אמר לה תורה היכן היא אמרה לו א-להים הבין דרכה וגוי הלך אצל ים ואמר לו אין עמדי הלך אצל תהום אמר לו אין בי שנאמר תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה חזר ואמר לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם חיפשתי בכל הארץ ולא מצאתיה אמר לו לך אצל בן עמרם הלך אצל משה אמר לו תורה שנתן לך הקדוש ברוך הוא היכן היא אמר לו וכי מה אני שנתן לי הקדוש ברוך הוא תורה אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה משה בדאי אתה אמר לפניו רבונו של עולם חמודה גנוזה יש לך שאתה משתעשע בה בכל יום אני אחזיק טובה לעצמי אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה הואיל ומיעטת עצמך תקרא על שמך שנאמר זכרו תורת משה עבדי, ע"כ.

מה שמשה אמר 'וכי מה אני פירושו היא שלא לי לבדי נתנה תורה, אלא גם הת"ח וצדיקים בכל דור ודור, וזה מה שכתוב 'חמודה גנוזה יש לך שאתה משתעשע בה בכל יום' ז"א שכיון שהתורה מתחדשת אצלו ית' כביכול שנתגלה עוד גילויים בכל יום מה שלא נתגלה ביום שקדמו אם כן אי אפשר שתהיה ניתנת בשלימותה לי לבדי, וכאשר ה' אמר לך אצל בן עמרם, עומק הדבר היא שכל ת"ח וצדיק שבדור נקרא על שמו, וכמ"ש משה שפיר קא אמרת (שבת קא: סוטה לט. ביצה לח:), שנשמת משה רבינו מתלבש בכל דור בתלמידי חכמים שבדור¹³. ובאמת כל ישראל מקבלים השפעתם דרך גדול הדור¹⁴. והבנתם¹⁵ היא הכתוב במדרש¹⁶ בארבעה פעמים בשעה בכל יום, עדן מנטף על הגן, ויוצא מאותם הטפות נהר גדול המתחלק לארבעה ראשים, ושמנה וארבעים טפות מנטף בכל יום, ומשם שבעים אילני הגן.

אם כן כמו שספר תורה שחסר אות אחת פסולה, שזה לא תורה שלימה כן הדבר כאשר שומעים תורה מרב שמתלבש בו נשמת משה רבינו, אז אין כאן קבלת תורה, שזה לא מה שהרב אמר, וזה כלול אם חסר מילה אחת, שדווקא מה שהרב אמר זה תורת משה.

אחרי הנ"ל אנו צריכים לזכור שהנ"ל כתוב לאלה שלומדים על פה, אבל הרי מה דינו לאלה שלומדים בכתב, ועי' הגר"ח בהק' לשנות אליהו וז"ל¹⁷ אם כן יוצא שעצם המקור של תורה שבעל פה היא השי"ס. אם כן צ"ע מהו הענין של תורה שבעל פה בכתב.

כתוב ברמב"ם (בהקדמה ליד החזקה) מימות משה רבינו ועד רבינו הקדוש לא חיברו חבור שמלמדין אותם ברבים בתורה שבעל פה אלא בכל דור ודור ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבותיו והוא מלמד על פה ברבים, ע"כ רואים אם כן שעצם כתיבת תורה שבעל פה היתה מותרת, וכן שיטת רש"י וכן דייקו אחרונים¹⁷ מלשון הגמרא (גיטין דף ס:) דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרו על פה דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרו בכתב, דהיינו דווקא כתיבת תורה שבעל פה בתור ספר ללמד לרבים בתורת אמירה אסורה, אבל ללימוד לעצמו זה מותר. וכן שיטת תוס' (תמורה יד: ד"ה דברים) היא שדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרו על פה זה רק להוציא רבים ידי חובתם. וכן משמע שיטת הרמב"ם שלא הזכיר דין זה אלא בקריאת התורה נמצאו למדים שאין לעצמו איסור כתיבה בתורה שבעל פה ואמירת תורה שבכתב שלא מתוך הכתב, אלא זהו דווקא דין במסירת התורה, שהכתב ימסר אך ורק בדרך כתב ולא על פה ועל פה ימסר אך ורק בדרך על פה ולא בדרך כתב.

כוונת הרמב"ם בהקדמה היא שרבי לא רק אסף את כל הפרטים שהיו לפניו ומשום צורך השעה כתבן אלא רבי עשה חיבור של משנה, דהיינו חיבור של תורה שבעל פה בתורת ספר. כתוב ברבותינו¹⁸: התנא התחיל בדברי רבי פרק אחד ועשה דבריו ראש פרק ולא סדר אותנו עם ראשונים, אע"ג שזכר רבי שמעון בן גמליאל שהיה אביו של ר' לפני זה והיה לו להזכיר הבן עם האב, מ"מ התחיל בדברי רבי פרק מיוחד, כי בו היה תורה וגדולה במקום אחד והיה ראש לכל ישראל, וראוי לעשות דבריו ראש פרק, ע"כ.

היותו תורה וגדולה במקום אחד הוא מוזכר בגמ' גיטין (נט.) מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד וכו' מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, ע"כ. הענין הזה היא שאצל המסרסר

התורה נקנית במ"ה דברים

של תורה שבכתב והמחברים של ספרי תורה שבעל פה (משנה ותלמוד) היה צריך מי שהוא שלם בעולם הזה ועולם הבא¹⁹ [וזו לכלול בתורה מידת אברהם אבינו שהיא גדולה²⁰, זהו גם נכלל בהנ"ל ובשמאלם עושר וכבוד]. הטעם היא כדי ליצור מציאות של תורה בעולם הזה צריך שהאדם ישלוט על שניהם ביחד. מאז רק לומדים תורה שבעל פה מהמשניות, וכן בגמרא מאז רב אשי רק לומדים תורה שבעל פה מהגמרא.

אם כן כלול בחיוב שמיעת האוזן שלנו יחס למשנה וגמי' ודייקנות במילים שהם עצם התורה, וכן הדבר בכל דברי ראשונים וגדולי אחרונים, וכן כל דבר אפילו מה שתלמיד קטן שואל לרב, ומכאן רואים שהחיוב של שמיעת האוזן היא האזנה לכל דבר ודבר ששומעים מכל אחד, שיש בזה מעלת תורה שבעל פה.

ג בעריכת שפתיים

איתא בגמי' (עירובין דף נג:): ברוריה אשכחתייה להווא תלמידא דהוה קא גריס בלחישה בטשה ביה אמרה ליה לא כך כתוב ערוכה בכל ושמורה אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת ואם לאו אינה משתמרת תנא תלמיד אחד היה לרבי אליעזר שהיה שונה בלחש לאחר שלש שנים שכח תלמודו תנא תלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שנתחייב בשריפה למקום אמרו הניחו לו אדם גדול שמש אמר ליה שמואל לרב יהודה שיננא פתח פומיך קרי פתח פומיך תני כי היכי דתתקיים ביך ותוריך חיי שנאמר כי חיים הם למצאיהם ולכל בשרו מרפא אל תקרי למצאיהם אלא למוציאיהם בפה, ע"כ.

רואים כאן שתי סגולות בעריכת שפתיים והם אחד שעל ידי העריכת שפתיים התורה נחשב כחיים אצל הלומד, והשני היא שכאשר הוא מוציא בפה אז היא נחשבת ערוכה ברמ"ח אברים, ואז על ידי שהיא חיים או שהיא ברמ"ח איברים היא משתמרת.

בפשטות מה שברוריה בעט בתלמיד היה בגלל שהתורה היא לא דבר שכלי נטו שהרי כתוב אצל משה רבינו שהוריד שתי לוחות בידיו, וכן אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, וגם הרי התורה היא שורש הכל ולכן היא צריכה לחול על כל היהודי, אם כן כאשר האדם מנתק חלק ממנו מהתורה, בזה שהוא בלחש, ואין התורה מתקשרת לגופו בעצם הלימוד, אז אין לו המשך שהרי אין לו קשר לגופו והרי האדם מחובר לגופו ולכן כל זמן שאין לתורה קשר לגוף חסר בקשר שלו לאדם ולכן היא משתכחת. שהרי אפשר לשכוח דבר רק אם זה לא עצמו, אבל עצמו אי אפשר לשכוח. עוד אפשר להבין ביתר עומק שכאשר המצוה בקול אזי היא תופסת את המערכת החיצונית, ולכן זה מכניע את כח היצר, והוא הטעם ללמוד בדווקא בקול רם, שזה מבטל את כח הטומאה, שכל מקום של היצר הרע היא אך ורק בחיצונית, ואם הקדושה מגיע לשם אז אין מקום ליצר²¹.

עוד טעם מוסבר שהיצר שייך לגוף, שכאשר הגוף נכנס לעצם המצוה, אז הגוף עצמו מתקדש, ולכן אין שום מקום ליצר להיות, שהרי מקומו של היצר מצטרף לקדושה, ולכן בדווקא בזה שהלימוד בקול יש בו הסגולה שאין היצר שולט בו, ולכן בדווקא לימוד בקול רם אינו נשכחת (עירובין נד:), שאין בו מגע מהגוף והיצר²².

[יש לשים לב שחידוש זה של לימוד תורה בקול רם יש לה סגולה שלא תשתכח, יודעים אנו מאשה, ועליה בדווקא כתובה (יבמות דף סג.) אעשה לו עזר כנגדו זכה עוזרתו לא זכה כנגדו, ז"א כאשר משתמשים בבחינת האשה שבנו שהיא הגוף, לתורה, אז היא עזר, ואם לאו זה כנגדנו, ולכן בדווקא יש לאשה ללמדה.]

חוץ מהנ"ל כאשר התורה היא מתקשרת לדיבור של הברך אדם הרי הברך²³ אדם הוא חי בגלל שהוא מדבר וכן כתוב ויהי האדם לנפש חיה ותרגום אונקלוס לרוח מדברת, ולכן הלומד במחשבה הוא לא מקשר התורה לחייו. ולכן דווקא כאשר הוא מוציא את זה בדיבור יש לזה קשר אליו וזה מתקיים אצלו.

²⁴ והנה האדם פועל בא' מגי' דרכים או במחשבה או בדיבור או במעשה. ועיקר מהות האדם הוא פעולתו בדיבור, שהרי כח המחשבה אינו עיקר מציאותו אלא מעליו, וכח המעשה אינו עיקר מציאותו שבוה הוא משותף עם כל בעל חי, ורובד זו למטה מעצם מציאותו של האדם, ולכן הלומד בפה נחשב שהוא עושה את זה עם עיקר מציאותו.

האדם נקרא מדבר, ואף שכחו המיוחד של מחשבה הוא גם מיוחד לו מעל הבהמות, אבל הרובד הזה בעצם הוא²⁵ מאיר אליו רק בריחוק מקום, שהרי אנו חיים על פי הרצונות שלנו הרבה יותר מעל פי המחשבות, ואכמ"ל.

איתא בגמי' (סני' צט.) רבי עקיבא אומר זמר בכל יום זמר בכל יום, פי' רש"י זמר בכל יום - היה מסדר למודך, אף על פי שסדור בפיך כזמר, והוא יגרום לך שתהא לעולם הבא בשמחה ובשירים, ע"כ. טעם הדבר היא²⁶ שהאדם נברא לעמל דהיינו להוציא את עצמו לפועל ועיקר הוצאתו לפועל היא עמל פיו, וזה להוציא דברי תורה בפיו

התורה נקנית במ"ה דברים

לפועל, וזה אפילו אם אינו מחדש שום דבר וטעם הדבר היא שהאדם לא יהא בגדר הגיע אל תכלית, שתכלית נגמר אבל התורה צריכים להגיד אותו בכל יום, וזה כמו זמר שתכליתו היא לשיר אותו, שאז הוא נחשב בפועל.

כתוב (יהושע א/ח) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל, ע"כ. פי' רש"י ספר התורה הזה - ספר משנה תורה היה לפניו. והגית בו - והתבוננת בו, כל הגיון שבתורה בלב, כמה דאת אמר (תהלים יט/טו) והגיון לבי לפניך, (ישעיהו לג/ח) לבך יהגה אימה, ע"כ. אם כן אפילו אם יש מצוה של ימוש והיא להוציא פסוקים מהפה אבל יש עוד מצוה והיא התבוננות בלב, וזה יומם ולילה.

ד בבית הלב

בפשטות בית הלב היא שימת לב על הלימוד שיבין בלבו, וזה הא דאיתא בגמ' (ברכות סא.) לב מבין, ז"א לא רק לשמוע ולדעת אותו אלא להרגיש אותו שיצטרף לחיות שלו, שרק כאשר זה מצטרף לחיותו ולבו אז יש בזה הכרה ברורה, שכאן הוא מצטרף לרגשותיו כהמשך הנ"ל שעיקר האדם היא דיבוריו, והרובד שבו יש כח באדם לדבר היא אותו רובד של רגשות²⁷.

והוא עומק הכתוב (ע"ז כח:; וע' שם תוס') שורייני דעינא באובנתא דליבא תלו, שרק רואים כפי הבנת הלב שלנו. תמיד הראיה היא הקליטה מבחוץ טהורה מבלי צירוף האדם וכאן כתוב שאפילו כל קליטה היא רק דרך האדם שהאדם הוא הקולט ולזה יש צורך של בית הלב בדברי תורה.

הפרק הראשון של מגילת איכה מסודרת לפי האל"ף בי"ת ובפרקים ב', ג', וד' גם כן מסודר כך, רק האות פ"ה הוא לפני האות ע"ן, וכתוב (סנהדרין דף קד:): שזה בגלל המרגלים שהם גרמו ט' באב, על ידי שאמרו בפייהם מה שלא ראו בעיניהם, שהם הקדימו פה לעיין. [ואם קשה למה הפרק הראשון היא כסדר מתרצים²⁸ שאם כן היו אומרים שכך היא סדר האל"ף בי"ת, משמע שרואים סדר הא"ב רק ממגילת איכה וצ"ע שהרי בתהלים גם ארוממך אלה-י וגם אשרי תמימי דרך כתובים בדרך א"ב]. הקדימה של פ"ה לעיין מובן כך: העין הוא שייך למערכת המציאות, שכך נראה ונמצא מה שרואים. הפה הוא שייך למערכת הדיבור שאיננו מציאות טהורה אלא כפי קליטת האדם וגילוי של האדם. המרגלים הקדימו פה לעין ולא היו נמשכים קליטתם אחרי המציאות כפי שהוא, והיו נמשכים אחרי השקר שהיא מערכת ההעד²⁹, ז"א שהם קבעו שכך יראה ולכן זה באמת נראה כך. ומתבאר שהמרגלים לא אמרו שקר גמור שאם הם אמרו שקר אין זה ענין לכך שהקדימו פה לעיין, ואז לא היו צריכים לחליף האותיות פ' וע', אלא היו צריכים להוציא את העין לגמרי. ובהכרח שהם לא אמרו דברי שקר ממש, אלא הם אמרו לשון הרע על הארץ, ולשון הרע זה רק על אמת. יוצא אם כן שתמיד כאשר קולטים דברים מבחוץ לא שייך לעשות ללא יחס אל המקבל והקולט עצמו.

ז"א שאחרי כל הנ"ל יש צורך של לימוד ולשמוע ולהוציא בפה, ואחרי זה להבין בלב. ז"א שכל התורה צריך לא רק להתקבל מה שנאמר אלא גם להמשיך את זה הלאה וגם לקשר את זה אלך. דהיינו שהתורה נתנה לא שלם שזה גם צריך להתקשר אלך וגם המשך והוא הא דאיתא (ספרי האזינו א) ד"א יערף כמטר לקחי ר' יהודה אומר לעולם הוי אדם כונס דברי תורה כללים שאם כונסן פרטים מייגעים אותו ואין יודע מה לעשות, וכן (זבחים קטו:): ר' ישמעאל אומר כללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד ר"ע אומר כללות ופרטות נאמרו בסיני ונשנו באהל מועד ונשתלשו בערבות מואב. פירוש הדבר היא שהדברי תורה הם דברים קדושים, וזה מה שכתוב (ירמיה כג/כט) הלוא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפצץ סלע, ז"א שהם רוחניים ולכן הקשר שלהם לעולם שלנו היא רק דרך דמיון, ולכן רק דרך כלל אפשר לדעת אותם, ואז צריכים להמשיך מזה פרטים, וזה צריכים לקשר אלינו, ולכן זה בדווקא נקרא בית הלב. [ז"ל הגר"א³⁰ להבנת דבר, טוב חבר טוב, בכדי להוציא מפיו כל דבר, ז"א שעל ידי העריכת שפתיים זוכה לבית הלב] כנ"ל שתמיד יש עוד גילויים, ולכן יש צורך לקבל אותם מחדש.

כאן שורש הענין (שבת דף סג.) [ואמר רבי] אבא אמר רבי שמעון בן לקיש אם תלמיד חכם נוקם ונוטר כחש הוא חגריהו על מתניך, פי' רש"י חוגרו - הדבק בו, שסופך ליהנות מתלמודו: וכן (תענית דף ד.) ואמר רבא האי צורבא מרבנן דרתא אורייתא הוא דקא מרתחא ליה שנאמר הלוא כה דברי כאש נאם ה' ואמר רב אשי כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם שנאמר וכפטיש יפצץ סלע אמר ליה רבי אבא לרב אשי אתון מהתם מתניתו לה אנן מהכא מתניין לה דכתוב ארץ אשר אבניה ברזל אל תקרי אבניה אלא בונה, ע"כ, אפילו שיש מעלה של מעביר על מידותיו, והענוה, אבל כל זה רק בנוגע לעולם הזה שהוא עולם עובר, ואין מקום להקפיד כאן שהרי זה טפל לגמרי

התורה נקנית במ"ה דברים

לעניינים רוחניים, אבל לדוגמה בן אדם שהולך להרוג אביו של השני אם השני מעביר על מידותיו ולא עוצר אותו זה נורא, וכן הדבר אם בן אדם מזלזל בתוסי, והת"ח נוקם ונוטר בו עד שיחזור בתשובה, וכן שרתח, וטעם הדבר היא ש³¹כאן הגבורות שבקדושה, וזה לא כעס שהכעס היא האי-שליטה על המערכת, וגם ההרגשה שמצב הקיים לא שייך במציאות, והפיך זה היא העניויות שהכל יכול להיות ואין מציאות שלא יהיה לו שליטה שאין סיבה שמשוה לא יקרה לו. אבל כאן יש לשים לב שהת"ח שרתח ז"א שיש מצב נגד התורה שהתורה היא שמרתיחה אותו, שבזה שהוא נותן לתורה להיכנס ללבו, שיהיה בינת הלב ז"א שהוא מרגיש את התורה וזה לא רק שהוא קולט הדבר אלא שהוא מתחבר ומרגיש את זה ולכן כל פגיעה בתורה היא פגיעה בהוא עצמו, ולכן ודאי שהוא נרתח מהתורה.

כתוב (שמות כ/טו) וכל העם ראים את הקולת ואת הלפידים ואת קול השפר ואת ההר עשן וירא העם וינעו ויעמדו מרחק, פ"י רש"י רואים את הקולות - רואין את הנשמע שאי אפשר לראות במקום אחר (שם) את הקולות - היוצאין מפי הגבורה, ע"כ. אין בנבואת הנביאים והשגותיהם מדרגה בכלל הבריאה הגשמי ח"ו, אלא זה בא מיחוד פנימה, וזה בא מקול למעלה, ולמעלה אין קול ודיבור נחלקים, וזה הקול במעמד הר סיני, וזה רוח הקודש, שהרי המדבר ברוח הקודש לא ישמע קול אלא הרוח הוא תבא בקרבו, ומדבר מאליו³². אפילו שזה מדובר על רוח הקודש, אבל ידוע שכל אחד ואחד שלומד נכון זוכה למעט מזה, וכן כתוב (שמות לא/ג) ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה, פ"י רש"י בחכמה - מה שאדם שומע דברים מאחרים ולמד, ובתבונה - מבין דבר מלבו מתוך דברים שלמד, ובדעת - רוח הקדש. כתוב כאן שיש מעלה בתורה שאם מקבלים אותו נכון יש קשר לגופינו, אבל כאן מדובר על העבודה שלנו לזכות לזה שניתן לנו במתנה פעם, והיא על ידי זה שאנחנו עובדים בבינת הלב שהחכמה לא ישרר חכמה וגם לא רק בבינה במוח אלא שההבנה יהיה בלבנו, שבזה נתקשר לדברי התורה. אבל יש לשים לב שהרואים וגם הקולות כתובים חסרים, ונראה שזה רמז לזה שכל הקליטה שלנו היא חסרה, שהרי זה תלויה בנו, וזה רק דרך מסד³³.

ה באימה

אומרים בתפילה וכולם עושים באימה וביראה רצון קונם, ז"א שכאן נתגלה המעלה של מלאכים שהם בלי שום יצר הרע בזה שהם עושים רצונו ית' באימה וביראה, ואם כן כתוב כאן שכדי לקנות תורה צריכים לעשות את זה באימה וביראה, וצ"ע פירוש הדבר.

עצם האימה היא תפיסת הגדלות של הרב או של התורה עצמו, וזה גורם תפיסה של הגדלות של צד הנותן³⁴, שהרי שורש כל התורה היא סיני ובסיני היתה קבלה, שהיה נותן והיו מקבלים, ולכן כל תורה ותורה היא אך ורק דרך קבלה, ואי אפשר לקבל מיניה וביה שזה איננו קבלה, אלא כאן התפיסה של גדלות הנותן, ותפיסה זו יוצרת אפשרות קבלה. שהרי תמיד צריכים לזכור שהנותן והניתן שייכים לעולמות של אין סוף, ועצם המקבל הוא כולו סופיות. שהרי התורה היא קדמה לעולם, והעולם כולו בנוי על הגבול שנתחדשו בבריאתה, והתורה לא משועבד לדברים אלה, ולכן היא בלי סוף ביחס למערכת של המקבלים.

ואם קשה איך יש אין סופיות אצל הרב הוא הא דאיתא בגמ' (חגיגה טו:) אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן מאי דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא אם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו, ע"כ. הפירוש של השם ה' צב-אות היא שם מורכב משני שמות גם הוי"ה וגם צבקות, וזה שם שמביא ההשפעה של האין סופיות (היה הוה ויהיה) אל הכנה למעשה וזה נעשה דווקא על ידי כל צבאות העולם³⁵, לשלב ההשפעה עם כל צבאות העולם כדי שיקלט, ולכן בעצם חיוב של רב היא להיות מי שהוא מצד עצמו יש לו מציאות של אין סופיות כלפי התלמיד, וגם יכול לשלב את זה לתלמיד עצמו.

שואלים בחז"ל³⁶ על הפסוק (בראשית כח/יז) 'מה נורא המקום הזה', למה נקרא נורא (דבר נורא מטיל אימה)? ומתרגים משום שראה שלמות גדול במקום ההוא ובמקום שיש שם שלמות נקרא נורא, אבל קשה על התרגום שתרגם 'מה דחילו' ולא 'מה שלים', אלא אין מורא אלא במקום שיש שם שלמות, ובמקום שיש שלמות נקרא נורא, דכתיב (תהלים לד/ו) יראו את ה' קדושו כי אין מחסור ליראיו, ע"כ. והיינו שדווקא השלימות של מעלה מטילה יראה, כי דווקא זה ששכינתו ית' מגלה עולם יותר עליון ויקרות שאין למעלה ממנו ואין סופיות, זה מורה על שלמותו ית', וזה מטיל עלינו אימה נוראה. וזהו גם תוכן הענין של מורא ת"ח שאנו מרגישים את עצמנו כחסרים כלפי שלמותו, ורוצים לבטל את עצמנו כלפיו, והביטול בפועל הוא הקבלה.

אומרים וכן תן פחדך (יראה) על כל מעשיך ואימתך על כל מה שבראת, ולכן כתוצאה ויראוך כל המעשים וישתחו לפניך כל הברואים, שכאן באימה אין רק יראה אלא השתחויה והתבטלות. כאן היראה איננה יראה פרטית

התורה נקנית במ"ה דברים

שגורמת מעשה פרטי, אלא כאן התוצאה של האימה היא התבטלות כללית, שהרי אם יש גילוי של אין סופיות ואין עוד מלבדו, זהו בדיוק התבטלות אמיתית, וזה מה שאומרים בשמע ישראל, וקשה איך יש בזה קבלת עול מלכות שמים, אלא מזה שמקבלים שאין עוד מלבדו, ז"א כולל עצמנו, ואם כן זהו המלכות הכי שלימה שאפשר.

והוא הא דאיתא (שבת ל): והאמר רב גידל אמר רב כל תלמיד חכם שיושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר תכוונה שנאמר שפתותיו שושנים נוטפות מור [שיר השירים ה'ג לחיו כערוגות הבשם מגדלות מרקחים שפתותיו שושנים נוטפות מור עבר]: עובר אל תקרי מור עובר אלא מר עובר אל תקרי שושנים אלא שושנים, ע"כ. כל מי שרוצה לקבל תורה אז הוא צריך להתעלות מעל העולם הגשם, ולזכות בדבר שכלי רוחני, וזה מה שכתוב כה דברי כאש נאם ה', ששניהם פועלים באדם, שיש ענין באש שגורם פחד שהרי זה משנה המציאות כן הדבר כאן, שהתורה משנה המציאות אצל האדם והוא חייב להכנע בפניו, וזה העצם ענין של אימה כלפיו. כל מי שמתקרב אל האש או אל התורה מבלי הכנה של מקבל נכוה, ואפילו שהתורה היא כולו טוב וכולו השפעה אבל כדי לזכות בזה היא אך ורק יחד עם גילוי מלכותו ית' וזה מחייב אימה ויראה³⁷.

יש לשים לב שהרי איתא על אותו פסוק (שבת פח): ואמר רבי יהושע בן לוי מאי דכתיב לחייו כערוגות הבושם כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא נתמלא כל העולם כולו בשמים וכיון שמדיבור ראשון נתמלא דיבור שני להיכן הלך הוציא הקדוש ברוך הוא הרוח מאוצרותיו והיה מעביר ראשון ראשון שנאמר שפתותיו שושנים נוטפות מור עבר אל תקרי שושנים אלא שושנים, ע"כ, רואים מכאן שהפוסק של שפתותיו שושנים נוטפות מור היא כולו חסד והטבה ולא כולו מר? אלא כל המעלה של כולו טוב נתגלה כאן בדווקא כאשר התלמיד שפתותיו מר, שהוא תופס האין סופיות בתורה, ולכן זה נתגלה.

בקבלת התורה כתוב (שמות כ"ז) ובעבור תהיה יראתו על פניכם, ואיתא על זה בגמ' (נדרים כ.) זו בושה לבלתי תחטאו מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא מיכן אמרו סימן יפה באדם שהוא ביישן אחרים אומרים כל אדם המתבייש לא במהרה הוא חוטא ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני, ע"כ. פירוש³⁸ דברי הגמ' היא שהבושה היא הפך העזות, שהעזות היא לעמוד נגד אחר שאין ראוי לעמוד נגדו, שבוה הוא שם את עצמו בהפך מקבל, אבל המתבייש הנכון רק עומד במקום הראוי, ובעצם הוא עומד לקבל מאחרים. לכן יש סימן טוב בביישן, ומי שמתבייש באמת כלפיו ית' ומתפעל ממנו, אז הוא לא יחטא מעצם אימתו כלפיו ית', ומי שאין לו בושה באמת לא עמדו אבותיו בהר סיני, שבהר סיני נתגלה שורש הכל וזה הטיל על כולם בושה, ומי שאין לו את זה פרש מזה, שהם הולכים יחד - כלל ישראל ה' ית' הבושה והתורה.

ו ביראה

יש עוד תנאי וזה היראה והיא תפיסת קטנות המקבל, שרק שדרך שניהם אפשר לקבל בשלימות. שהרי כולם משתתפים כאן שיש נותן ומקבל והניתן, ויש צורך של תפיסת קטנות המקבל, וגדלות הנותן והניתן. להבין ענין היראה היא איננה אימה ותפיסת גדלות הנותן אלא יראה היא תפיסת קטנות המקבל, ויש לשאול למה זה נצרך הרי אימה היא הרבה יותר גבוה, ואם כן מה נוסף על ידי זה? ועוד הרי אימה ויראה הם אותו דבר מתוך זה שהוא גדול אני קטן?

כדי להבין את זה על הנכון יש לשים לב שהמס"י מתחיל ספרו בתיקון המידות בזהירות, וסוף המעשה אדם היא יראת חטא.

ז"ל המס"י (יט) נאמר (ברכות י"ז): לעולם יהא אדם ערום ביראה לדעת ולהתבונן דבר מתוך דבר, ולחדש המצאות לעשות נחת רוח ליוצרו בכל הדרכים שאפשר להראות היות מכירים גודל רוממותו עלינו, אשר על כן כל מה שיתחסס לו יהיה נכבד עלינו כבוד גדול, וכיון שהוא ית' בטובו הגדול עם כל שפלותנו רצה בענוותו לחלוק לנו כבוד ולמסור לנו דברי קדושתו, לפחות בכל כחנו נכבדם, ונראה היקר אשר להם אצלנו, ונראה שזאת היא היראה האמיתי שהיא יראת הרוממות שזכרנו שבה תלוי הכבוד המתקרב אל חיבוב האהבה, וכמו שאכתוב עוד בס"ד, מה שאין כן יראת העונש שאינה העיקרית ואין מעלות המדות האלה נמשכות הימנה, ע"כ רואים שיראת הרוממות היא הגדלות, וכו' אבל עכ"ז הוא מדבר על יראת חטא, ולא כותב שאין לעבוד עליו?

(מס"י כד) מיני היראה הם ב' שהם ג': האחד קלה מאד להשיגה אין דבר קל כמוהו, והב' קשה מן הכל, ושלימותה כמו כן שלימות גדול מאד. יש יראת העונש, וזהו המין האחד, ויש יראת הרוממות, וזהו המין הב', שיראת

התורה נקנית במ"ה דברים

החטא חלק ב' ממנו, ונבאר עתה ענינם והבדליהם: יראת העונש, כפשוטה שאדם ירא מעבור את פי ה' אלהיו מפני העונשים אשר לעבירות, אם לגוף, ואם לנפש. והנה זאת קלה ודאי כי כל אדם אוהב את עצמו, ויירא לנפשו, ואין דבר שירחיק אותו מעשות דבר אחד יותר מן היראה שלא תבואהו בו איזה רעה, ואין יראה זו ראויה אלא לעמי הארץ, ולנשים אשר דעתן קלה, איך אינה יראת החכמים ואנשי הדעת, ע"כ.

נ"ל פירוש הדבר למה זה מובא היא שהרי היא הכניסה לגדלות, שהיראה שם את עצם מעשה המצות בחיים שלנו ובדאגה שלנו. כל אחד זהיר שלא ליפול לתוך בור, אבל הזהירות לפחד מנוק רוחני היא קנין אחר, וזה אחרי שידועים ההלכות, יש מידה של זהירות לדאוג לקיים. עוד פעם שאין כאן חיזוק לקבל עוד שכר, אלא עצם המידה היא יראה, וזה פחד שמא לא יקיים, שמא יכשל. כל האהבה בעולם יעזור לקיים מצות, אבל רק היראה יתגבר על היצר מלעשות עבירות. וע' ירו' סוטה (דף כה). כתוב אחד אומר (דברים ו) ואהבת את י"י אלהיך וכתוב אחד אומר (שם) את י"י אלהיך תירא ואותו תעבוד. עשה מאהבה ועשה מיראה. עשה מאהבה שאם באת לשנוא דעת שאת אוהב ואין אוהב שונא. עשה מיראה שאם באת לבעט אין ירא מבעט

איתא בגמרא (ברכות דף לג): הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, (והנה בהמשך הגמ' שם מקשינן) אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא והאמר רבי חנינא משום רבי שמעון בן יוחי אין לו להקדוש ברוך הוא בבית גניזו אלא אוצר של יראת שמים שנאמר יראת ה' היא אוצרו, אין לגבי משה מילתא זוטרתא. היא, דאמר רבי חנינא משל לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו דומה עליו ככלי קטן, קטן ואין לו דומה עליו ככלי גדול, ע"כ. ובאמת קשה הדבר ביותר פירוש הגמ', שהרי למעשה אין לנו את היראה, ואם כן היראה היא כלי גדול אצלנו, ומדוע נאמר בלשון של 'כי אם'?

אלא פירוש הדבר הוא³⁹ שגם לגבי כל ישראל קל להשיג את היראה, שהרי היא שורש כל מציאותינו, וכל החסרון ביראה שיש לנו זהו לא משום שלא קנינו אותה אלא שפרשנו ממנה. אצל משה רבינו שהיה שלם, לא היה אצלו פירוד מעצם מציאותו, ולכן היראה היתה באופן טבעי אצלו, ולכן אצלו היא היתה דבר קטן, אבל לגבי כלל ישראל פעמים הם מחזיקים את עצמם במציאותם הנכונה, ופעמים שלא, ולכן כאן באה האזהרה לתקן את היראה בשלימות, ובעצם זהו דבר קטן גם אצלנו, ועכ"ז שעשינו אותו לדבר גדול, אבל בכוחנו לחזור לעצם מציאותינו. אצל משה שהיה לו האימה בשלימות היראה היה דבר קטן, אבל אצלנו שהאימה מאד רחוק מאתנו זהו כל חיינו, וכל כמה שאפשר להיכנס למערכת של גדלות היראה היא הופכת להיות דבר קטן יותר, אבל בעצם אצלנו זה כל העבודה שלנו. צריכים אנו לתפוס שלא יתכן שיש תנאי בלימוד תורה לשמה כנ"ל שיהיה לנו יראת ה' שהרי נתחייב מפסוק, אלא צריך לומר או שיש חיוב של יראה בלימוד עצמה, או שיש התנאי הנ"ל אין לו להקדוש ברוך הוא בבית גניזו אלא אוצר של יראת שמים שנאמר יראת ה' היא אוצרו, שהאפשרות קליטת תורה תלויה ביראת שמים שלנו, וננסה להבין.

בעצם תורה כלול חיוב של תפיסת הגדלות של תורה, וזה מתיל אימה, וכאשר זה חל כאן זה חייב לגרום לנו יראה של שמא ישכח שמא יטעה שמא יעבור, שהרי התורה היא בלי סוף ואנחנו גבוליים לגמרי, ולכן תמיד יש חיוב ליהרהר, וכל מי שלא תופס את זה בלימודו חסר לו התפיסה של תורה כעיקר העולם.

³⁹כתוב במשנה אם אין חכמה אין יראה ואם אין יראה אין חכמה, ועל זה בא לכתוב שם הוי"ה עם ניקוד של יראה⁴⁰, ויש לזה שתי פנים, אחד שאין תפיסה של חכמת התורה מבלי התפיסה של גדלות המקבל, ויתכן עוד שאין קליטת תורה שיהא אצל האדם בגופו מבלי יראת העונש. שהרי כל גילוי של הוי"ה שיש לנו היא רק דרך השכינה, והשם א-דני שהיא שם של מי ששולט על חיים ומות, והוא עצם היראה. כל מי שזוכה לחכמה הוא מתעלה מעל העולם הגשמי, ומתקשר עם עולם הרוחני, ולכן חייב שיחול עליו היראה שהרי זה מה שקורה כאשר יש חיבור של עולם הגשמי בעולם הרוחני העולם הגשמי מקבל גילויים עליונים, אבל גם מפחידים בחסרונם. כאן הגוף בעצם מצטרף למערכת של לימוד התורה שהידיים מפחדים מלנגוע בדבר המטמא הידיים שיש בזה חסרון של קליטת התורה. להבין למה צריכים את היראה הקטנה היא שזה מחיל התורה על הגוף, שהאימה עוזר לשכל אבל לגוף לא, ועוד העבודה של הנמוכיות יש לו שליטה יותר במקרים של צער וכו'.

איתא בנתיבות אור שר' ישראל רצה להוכיח בן אדם והוא קם לעשות את זה ור' איצלה שאל אותו למה אתה לא קורא אותו אליך והוא אמר שכתוב בגמ' (יבמות עח): אמר ריש לקיש מאי דכתיב בקשו את ה' כל ענוי ארץ אשר משפטו פעלו באשר משפטו שם פעלו, פי' רש"י באשר משפטו - במקום שדנים האדם שם מזכירין פועל צדקותיו:

³⁹ ע"כ

עונה בא אחרי יראה על פי הפסוק עקב עונה יראת חטא. דהיינו עיקר היראה היא תפיסת הקטנות של הירא ועיקר הענוויות היא ביטול של עצמו, ולכן כתוב שיש שתי דרכים איך להשיג מציאותו ית' א' היא דרך עבודה שלנו שנו ממליכים אותו והשני היא גילוי של מלכותו ית' על ידי ניסים גלויים, ושנים אלה הם יראה (ממלכה) ועונה⁴¹. לכן מובן ביותר המדרש (שהש"ר פ"א) מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה עונה עקב לסילותה, מה שעשתה החכמה עטרה לראשה שנא' ראשית חכמה יראת ה' עשתה עונה עקב לסילותה שנא' עקב עונה יראת ה' ע"כ. שעל ידי החכמה האדם מגיע ליראת שמים, שעל ידי החכמה האדם מכיר את שורשו וממילא תופס חסרונו של עצמו וירא מפניו⁴², אבל ענו הוא משפיל את עצמו וזה צריך לכלול בו הכל, וננסה להבין הענין. איתא בגמ' (סוטה ה.) לעולם ילמוד אדם מדעת קונו שהרי הקב"ה הניח כל ההרים הגבוהים והשרה שכינתו על הר סיני, ז"א שהקב"ה גילה את עצמו במקום של עניויות, ולא שהוא ית' רק רצה שאנחנו יתנהג בעניויות, אלא נתגלה כאן שכאשר האדם בעל עונה הוא מתדמה ליוצרו, וזה מדה עצמית אליו ביותר מכל⁴³.

איתא בגמ' (מגילה לא.) א"ר יוחנן בכל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים כתוב בתורה כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד וכתוב בתורה עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה שנוי בנביאים דכתיב כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון את דכא ושפל רוח וגו' ולהחיות לב נדכאים ומשולש בכתובים דכתיב שירו לאלהים זמרו שמו סולו לרוכב בערבות ביה שמו ועלו לפניו וכתוב בתורה אבי יתומים ודין אלמנות אלהים במעון קדשו, ע"כ. וצ"ע מה פירוש הדבר שזה בכל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה, ועוד למה זה צריך להיות בכל תנ"ך? אלא בא לומר שעצם הגדולה על כל הגדולות היא הענוה, עד שאין גדולה למעלה מזה. שבעל עונה לא מוגדר בדבר מסוים אלא בכל מעשיו רואים עניויות שלו, וזה מורה על הפשיטות הגמור ממערכת הגשמי. ולכן בדווקא עשה משפט יתום ואלמנה שאין שום הבדל ביניהם אצלו. מי שהוא רם הוא מעל מערכת מסוים אבל עוד קשור אליו, אבל הענוה מורה שהוא לא קשור לכלום ומופשט מהכל, בגדולתו ורוממותו לא מורה שהוא כולל הכל, אבל בעניויותו מורה שהוא כולל הכל⁴⁴.

כאשר השטן חפש את התורה (שבת פט.) הקב"ה אמר לו ללכת אצל בן עמרם, וטעם הדבר שהוא קראו בן עמרם שכל ת"ח וצדיקים שבדור נקראים על שמו, כמש"כ בש"ס משה שפיר קא אמרת (שבת קיא), שנשמתו מתלבש בכל דור בת"ח שבדור, והחידושים שלהם כאילו משה חדשם, ולכן נקרא התורה תורת משה, וזה מצד מעלת משה בזה שהיה ענו (כמש"כ במדבר יב/ג) והאיש משה עניו מאד וכו' ואיתא בגמ' (תענית ז.) התורה נמשלה למים לומר לך מה מים יורדים מגבוה לנמוך אף ד"ת אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה⁴⁵ וכו'. דהיינו משה שהיה פשוט מכל מערכת הגשמי, אז הוא קיבל התורה בשלימות, וזה נקרא על שמו, וכל חלק וחלק של תורה בא דרכו, וכן כל אחד ואחד שרוצה לזכות לתורה הדרך היא אך ורק להיות כמשה, ולהיות כבן עמרם שהוא שפל רוח, וענו ובזה הוא יזכה לתורה השמימי. שזה משתי צדדים שהם אחד, שהבעל גוף שרוצה לזכות לדבר רוחני כל כמה שהוא מבטל הגשמיות הוא יזכה לרוחני, וכן התורה היא כולו קבלה ממנו ית', וכל כמה שהאדם יתפוס את עצמו כמקבל וכשפל כלפי הנותן כך הוא יקבל.

היראה גורם שהתפיסה של חיוב שלי בתורה היא עצם אצלי, ובעונה תופסים שהתורה היא לא מוגבל כלפי אלא היא אין סופי, וזה תפיסה בדעת, שכל כמה שהתורה היא בעל גבול אז היא חסרה בעצם עד אין סוף. וכתוב בגרמא (תמורה דף טו:) ואמר רב יהודה אמר שמואל כל אשכולות שעמדו להן לישראל מימות משה עד שמת יוסף בן יועזר היו למדין תורה כמשה רבינו מכאן ואילך לא היו למדין תורה כמשה רבינו. אם הדעת של החכמים הוא קובע את התורה, איפה יש מקום לענוה לביטול הדעת כמו שהיה אצל הנביאים? כשאדם ניגש ללמוד, התורה לא תקלט רק עד כמה שהוא שם בדעתו, שאע"פ שדעתו קובע, וכל מה שהוא קולט הוא מה שהוא הבין, ועם כל זה הוא מחליט שדעתו אינו שלו, אלא מה שמתקבלת מלמעלה, והוא מכח דעתו, לכן יש מחלוקות כל כך הרבה, שכל מחלוקת בתורה שבעל פה הוא בסוד זה שכל אחד ואחד אומר דברים בשם עצמו של תורה, ועצמו של תורה אומרת כך למאן דאמר זה וכך למאן דאמר זה. כל התורה כולה הוא כך בשביל הזה וכך בשביל הזה, וזה דעתו של תורה.

כאן הוא המציאות של מחלוקת לשם שמים, דהיינו שיש מח' לשם דבר שהוא חיבור של אש ומים ז"א שיש שתי צדדים והם שתי צדדים, אבל מזה שיש שורש מעליהם שהם מבטלים את עצמם אליו אז יש סופו להתקיים.

התורה נקנית במ"ה דברים

איתא בגמ' (עירובין ג:) מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן מפני שנוחין ועלובין היו ושונין דבריהן ודברי בית שמאי ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן, ע"כ. פירוש הזכות לקבוע הלכה כמותן, שהגילוי למעשה של רצונו ית' נוטה כלפי חסד⁴⁶, ולכן כל כמה שנוטים כלפי חסד זה רצונו ית'. והקשר בין חסד לנוחין ועלובין היא שהם נותנים לשני המעמד וגם מתעלים מכל מערכת של ויכוח וצדדים, וכל מי שנותן לשני בהכרח שהוא מעליו. והענוה וההתעלות הזאת היא ניצוץ מנשמת משה רבינו, ולכן זוכים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא⁴⁷. ועל זה נאמר (נדרים נה.) מאי דכתיב וממדבר מתנה וכו' כיון שעושה אדם את עצמו כמדבר שהוא מופקר לכל תורה ניתנה לו במתנה שנאמר וממדבר מתנה, והמתנה היא לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא⁴⁸, וכמובן כל מתנה רק נתנה למי שמחפש מתנה, וזה העניין האמיתי, שתופס הכל כמתנה.

ח בשמחה

¹ יש דבר שנקרא טפח שוחק (סוכה ז), ויש טפח עצב (עירובין ג:). לא כתוב שאחד אינו טפח אלא שניהם אותו מידה רק אחד עצב והשני שמח. פירוש הדבר היא שיש מציאות שכולל בו אפשרות התרווחות, וכאשר יש הנהגה של שמחה מלמעלה, אז יש גילוי ברווח ובגדול, ובאמת ביחס אלינו זה בלי סוף, אבל מה שנקלט אלנו מזה היא בגבול אבל בגבול יותר מהעיקר, אבל לנו אין שמחה תמידי אלא רק לפעמים⁴⁹, כמש"כ (תהלים קכ"ב) אז ימלא שחוק פינו. איתא בגמ' (ברכות לא.) אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה שנאמר אז ימלא שחוק פינו ולשונו רנה אימתי בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה, ע"כ. וכן אין 'אז' אלא שמחה (ש"ר כג/ד). כל מציאות של שמחה וכו' היא מעין מה שיהיה לעתיד לבא וכן איתא בחז"ל⁵⁰ עתיד הקדוש ברוך הוא לשמח עולמו ולשמוח בבריותיו, שנאמר (תהלים קד/לא) ישמח ה' במעשיו, ואזי יהיה שחוק בעולם, מה שאין עכשיו, דכתיב (שם קכ"ב) אז ימלא שחוק פינו וגו'. שהרי שמחה היא בא רק בסיום הדבר שעליו עובדים⁵¹. יש ב' שמחות א' היא שמחה סתומה בלב שלא מתגלה וזה נקרא שמחה ויש עוד סוג שמחה והיא כן מתגלה וזה נקרא שחוק. השמחה היא מה ששייך עכשיו, שהרי אין גילוי כלפי חוץ של שלימות מעין העתיד, אבל לעתיד יתגלה הכל כלפי חוץ, וזה השחוק⁵².

ברור הדבר שתורה היא השלמת האדם, ותיקונו ושמחה היא שלימות האדם, אדם בצער הוא חסרון, ולכן לא יתכן שישתלם על ידי זה אלא על ידי שמחה שהוא שלימות נפשו של האדם. ולכן להבין תורה בעומק צריך צלות הדעת⁵³. ועי' (שבת עז:) רבי זירא אשכח לרב יהודה דהוה קאי אפיתחא דבי חמוה וחזייה דהוה בדיחא דעתיה ואי בעי מיניה כל חללי עלמא הוה אמר ליה. טעם הדבר היא שכאשר יש שמחה אז כח השכלי מתחזק והאדם יותר מוכן לגלות תעלומות חכמה⁵⁴.

עיקר רצונו ית' היא להטיב, וזה גורם בעצם שמחה וכזוה מתפרץ כלפי חוץ זה שחוק, ואפשר לזכות לזה לפעמים כאן. להבין את שמחה יותר עמוק יש להבין הצד השני.

איתא בגמ' (חגיגה ה:) במסתרים תבכה נפשי מפני גוה אמר רב שמואל בר איניא משמיה דרב מקום יש לו להקדוש ברוך הוא ומסתרים שמו מאי מפני גוה אמר רב שמואל בר יצחק מפני גאוותן של ישראל שניטלה מהם ונתנה לעובדי כוכבים רב שמואל בר נחמני אמר מפני גאוותה של מלכות שמים ומי איכא בכיה קמיה הקדוש ברוך הוא והאמר רב פפא אין עציבות לפני הקדוש ברוך הוא שנאמר הוד והדר לפניו עוז וחדוה במקומו לא קשיא הא בבתי בראי [כפי תוקן הגרסא] הא בבתי גואי ובבתי גואי לא והא כתיב ויקרא אדני ה' צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק שאני חרבן בית המקדש דאפילו מלאכי שלום בכו שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון, ע"כ.

פירוש הדבר שיש רמה בגילוי רצונו ית' שהיא כולו טוב, ואין שם מקום לדאגה, ואין פגע רע אלא רק ששון ושמחה ועליהם נאמר הוד והדר לפניו עוז וחדוה במקומו, אבל למטה מזה נקרא בתי בראי, ושם נמצא כל מקום הטומאה וסיבת הגליות וחרבנות, ומשם הבכי והמספד וכל מיני יגון ואנחה, שהם מסתירים עיקר הרצון, ואז כשלא נתגלה עיקר הרצון נתגלה הדינים⁵⁵. או מובן על פי הגרסא של הגמ' שלנו ושל רש"י שהבתי בראי היא הנהגת הטבע שבו אין שום שינוי אף פעם, אבל כלפי ההנהגה העליונה ברור שיש חסרונו עד ביאת המשיח⁵⁶.

¹ עי' הגה"ה של המהרי"ץ בנפה"ח ששמחה בא מאש שברוח

^T עי' שבירה ד

התורה נקנית במ"ה דברים

כל הצער היא בגלל שהגאווה של ישראל נטלה מהם ונתנה לאוי"ה, שכל השפע שיורד לעולם יורד דרך אוי"ה, ולכן עיקר התענוגים נמצא אצלם.⁵⁷

לפי הנ"ל שעצם שמחה היא ההתקשרות לגילוי רצונו ית', והעצבות וכו' היא ההפיך שזה חסרון השפעה, אם כן לימוד תורה שהיא בעצם התקשרות ברור הדבר שלא שייך ללא שמחה, ויש צורך בעצם של שמחה בשעת הלימוד שאין לך הרחבת המציאות של האדם וגידול, והשתייכות לעולם הבא יותר מלימוד תהורה.

שירה בא כאשר האדם בשלימות, ואז נותנים שירה והודאה לה' ית', וכל אדם שר רק כאשר הוא בשלימות שלבו בשמחה, ומתוכה בא האדם לשירה.⁵⁸ כנראה שהנ"ל הוא הכתוב אצל דוד המלך (תהלים קיט/נד) זמרות היו לי חקיד בבית מגורי, פי' רש"י (סוטה לה). כשהייתי בורח מפני אויבי ואגור מפניהם הייתי משתעשע בחוקיך והיו לי לזמירות לשעשעני. שאצל דוד אפילו במצב גרוע שהיה סכנת נפשות, וכו' עכ"ז דוד אמר שעל ידי התורה היה שעשועים אצלו, והיה לו הנאה עצומה עד כדי שירה, ועל זה טען הקב"ה (סוטה לה). ד"ת שכתוב בהן התעניף עניך בו ואיננו אתה קורא אותן זמירות, ע"כ, פי' רש"י התעניף - לשון [כפול] וכפלת מתרגמינן ותיעוף (שמות כז) שאם תכפיל עניך לסתום עין בהסח הדעת מהסתכל בהן מיד ואיננו, ע"כ. ז"א שאם יש חסרון של יראה כלפי התורה והשמחה גוברת אז יש סכנה וכאן הקשר למה השמחה מגיע אך ורק אחרי היראה.⁷

ט בשמוש חכמים

יש שתי ענינים בשמוש חכמים, אחד הוא הבנת התורה בשלימות ועוד יש ענין של קבלת תורה מרב, שלא רק שהוא לומד מספרים אלא שיש מסרסר חי לפניו. ננסה להבין שתי ענינים אלה.

איתא בגמ' (סוטה כב). אתמר קרא ושנה ולא שימש ת"ח ר' אלעזר אומר הרי זה עם הארץ ר' שמואל בר נחמני אמר הרי זה בור ר' ינאי אומר ה"ז כותי רב אחא בר יעקב אומר הרי זה מגוש אמר רב נחמן בר יצחק מסתברא כרב אחא בר יעקב דאמרי אינשי רטין מגושא ולא ידע מאי אמר, ע"כ.

פי' רש"י - ולא שימש תלמידי חכמים - ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה מה הם רשע הוא שאין תורתו על בורייה ואין ללמוד הימנו שע"י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובדיני ממונות לזכות ולחייב ובטהרות לטמא ולטהר כדאמר בכמה דוכתי מ"ט אמר מר הכי ומר הכי ואמר מאי בינייהו איכא בינייהו כך וכך וערום הוא שהשומע את קולו שונה משניותיו כסבור הוא שבקי בטעמיהם ונוהגין בו כבוד כתלמידי חכמים: ה"ז ע"ה - שחשוד על המעשרות ועל הטהרות, בור - גרוע מעם הארץ, כותי - ואסור לאכול פיתו ויינו דכיון שלא שימש חכמים אינו מקפיד על דברי חכמים לדעתם ולא שנה אלא להראות עצמו כת"ח, מגוש - מכשף האוחז את העינים וגונב את הלבבות ואף זה כן, רטין - תרגום חובר חבר (דברים יח) הוא מגוש לוחש המכשף את לחשיו ואינו מבין מה הם ומה פירושם אלא כך מעשיהם שהמכשפות בא ע"י אותם הלחשים:

פירוש הדבר היא שעם הארץ הוא חמרי לגמרי וכל זמן שהתורה היא לא שכלי לגמרי הוא עוד ברמה הזאת, הפירוש של שכלי לגמרי היא שהוא עומד על התורה על בורייה, ולא רק שהוא יודע כמה דברים פרטיים אלא שהוא מבין השורש הדבר ולכן יכול לשאול לתרץ ואז הוא לא בגדר החמרי עוד אלא בגדר הנבדל וזה הפקע של עם הארץ,⁵⁹ שרק כאשר התורה עומדת עם האדם אז נתשנה האדם מעם הארץ למציאות אחרת, וזה רק אם הוא מבין לעומקם של דברים.⁶⁰ הגר"א (משלי טז/כא) מדבר על מי שמבין חכמה על בוריה שאז שייך מתן שפתים יוסיף לקח ומסביר שרק כאשר תופסים התורה על בוריה תופסים המתקנות שבו. והוא פירוש המשנה אם אין דעת אין בינה, שאם אין קליטת התורה בדעת - על בוריה אז אין הבנה באמת.⁶¹ וכן כתוב (משלי ב/ד-ה) אם תבקשנה ככסף וכמטמנים תחפשנה אז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא. שהדעת אלקים שהיא הקליטת תורה ברמה עליונה היא רק אם מבקשים אותו ככסף, דהיינו שזה לא מטמון שכאן ולא ברור איפה אלא שצריכים ללכת ממדינה למדינה ומעיר לעיר ללמוד תורה, וכדאיתא (ברכות סג): ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה והלא דברים קל וחומר ומה ארון ה' שלא היה מרוחק אלא שנים עשר מיל אמרה תורה והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד תלמידי חכמים שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה על אחת כמה וכמה, ע"כ.

⁷ (פתי"ש ז"א מח) וכן נודע כי הארת הפנים מרחיב החכמה באדם להשיג בדברים הנעלמים, שבעת שהוא בשמחה אז דעתו רחבה עליו ומתגלה החכמה ובינה בו, והוא גילוי חו"ב שמהם ניצוץ זיו הפנים, וכן הוא למעלה במאורות של ז"א, שע"י שמאיר בו הזיו יכול להסתכל למעלה ממדרגתו להשכיל ולהשיג מדרגות הנעלמות יותר, ובזה מחדש זיו

התורה נקנית במ"ה דברים

והוא כני"ל (פרק שמיעת האוזן לגבי בן עמרם) שהתורה שנתנה לנו היא כללים ולא פרטים והפרטים חייבים להוציא מהכללים וזה אך ורק דרך שימוש חכמים. יוצא אם כן אלה ששואלים רבנים שאלות, ויודעים התשובות של הרבנים לא נקרא שהם משמשים אלא הם בדיוק ההיפך, המשמש הוא זה שדווקא יודעים למה הרב אומר מה שאמר.

עכ"ז אחרי הני"ל יש ענין של (ברכות ז): ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה שנאמר פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו למד לא נאמר אלא יצק מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה. (במדבר רבה כא/ד) אמר משה הרי השעה שאתבע בה צרכי אם הבנות יורשות בדין הוא שירשו בני את כבודי אמר לו הקב"ה (משלי כז) נוצר תאנה יאכל פריה בניך ישבו להם ולא עסקו בתורה יהושע הרבה שרתך והרבה חלק לך כבוד והוא היה משכים ומעריב בבית הועד שלך הוא היה מסדר את הספסלים והוא פורס את המחצלות הואיל והוא שרתך בכל כחו כדאי הוא שישמש את ישראל, ע"כ. כל לימוד יש לה גבול עד כמה הוא משיג אבל שימוש הוא החשק והאהבה שיש למשמש, וזה בלי גבול שזה הגבול תלוי ברב ולא בתלמיד⁶².

המשמש ת"ח אז הוא מתחבר אל הרב, ואז הוא מקבל מן הרב, וכמו כל דבר הנדלק שמתקרב אל האש נדלק ממנו, כך כאשר יקרב התלמיד אל הרב אז הרב ישפיע עליו תורה, אבל בלימוד אין חיבור אל הרב כמו אצל השימוש⁶³, יוצא מזה שהמעלה של גדולה שמושה היא אך ורק יחד עם הלימוד ולא רק השימוש.

ע' אבות דר"נ (ו/ב) והוי מתאבק בעפר רגליהם כיצד בזמן שת"ח נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו אלא לך אצלו ואל תשב עמו לא על גבי המטה ולא על גבי הכסא ולא על הספסל אלא שב לפניו על הארץ וכל דבר שיצא מפיו קבלהו עליך באימה ביראה ברתת ובויע כדרך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה ביראה ברתת ובויע.

היחס לחכמים צריך להיות יחס כמסרסר התורה, ולכן יש להתחבר אליהם בכל מה שאפשר ואפילו בעפר רגליהם שהיא סוף שפלותם, וטעם הדבר היא שהשכל הוא נבדל ואם הת"ח הוא שייך לנבדל אז זהו רק שייך להתחבר אליו בדרך של עפר רגליו. ז"א היחס לת"ח היא לא כשכל נבדל לגמרי אלא כשכל שהוא באדם ולכן אפשר להתחבר אבל בעיקר דרך עפר רגליו שהוא גופו⁶⁴. כל קבלה מחייבת היות המקבל מתחת לנותן, ולכן איתא ברמב"ם הלכות תלמוד תורה (ג/ב): אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן, וכי אין התורה מתקיימת, אלא במי שממית עצמו באוהלי החכמים, ע"כ. המיתה צריכה להיות בדווקא באוהלי החכמים שזה הצורה האמיתית של תורה לקבל מרב.

איתא בגמרא ב"ק (כ): א"ל מתניתין היא הי מתניתין א"ל לכי תשמש לי שקל סודריה כרך ליה, כאן רואים שהרב צריך למסור תורה רק למי שהוא משמש אותו שרק כך אפשר לקבל, וח"ו לומר שכך החכמה יהיה יותר חשוב בעיניו, אלא שרק על ידי שימוש יש ביטול לרב ומציאות של תלמיד.

כאן הוא המציאות של נעשה קודם לנשמע, שההבנה היא הנשמע, והשימוש היא המעשה שקודם לו, והיא כמו שקודם כל גילוי של אור יש חיוב לעבור המערכת של חושך, כתוב בגר"א באדרת אליהו, בפרשת וזאת הברכה על זה שעשו וישמעאל לא קבלו את התורה, זה שלא קבלוה של עשו נעשה היה קודם, ומישמעאל הגיע הנשמע. יש סוד שעשו קודם ליעקב בכל מקום, כמש"כ בגמרא שבת (דף עז): רבי זירא אשכח לרב יהודה דהוה קאי אפיתחא דבי חמוה וחזייה דהוה בדיחא דעתיה (במצב רוח טוב-במוחין של גדלות) ואי בעי מיניה כל חללי עלמא הוה אמר ליה אמר ליה (לכן צריך להיות שהוא שאל שאילה טובה) מאי טעמא עיזי מסגן ברישא והדר אימרי (ביאור השאילה היא למה עשו קדם ליעקב-למה חלק הרע קודם) אמר ליה כברייתו של עולם דברישא חשוכא והדר נהורא (רש"י - סתם עזים שחורות, סתם רחלות לבנות - כלל ישראל נמשל בשה, ויעקב בעז). ה' ברא העולם שאין היכא תמצא להגיע לאור (עוה"ב-כל מציאות שלימה) אלא דרך החושך (עוה"ב וכל מציאות של העדר), כמו החכמה מאין תמצא.

חלק היותר ברור של האדם הוא חלק המעשי, הוא החלק הנתפס ראשון, ומתוכן אפשר להגיע לדברים יותר גבוהים, שאי אפשר למשמש אותם ביד. המעשה תמיד ברישא, ונתפס ראשון-כאן נקודת ההתחלה. אי אפשר להגיע לאור רק דרך החושך. אי אפשר שאדם יגיע לטעמים אלא רק אחרי שהוא יעבור החלק החיצוני. איך משתמשים בחושך להגיע לאור? כאן מגיע השימוש תלמידי חכמים. אדם לא נקרא ת"ח אלא אם כן יש לו תפיסה פנימיות בעומק טעמי הדברים. אם החלק החיצון לא מכוונת להגיע לאותו דבר הוא לא יגיע, הוא צריך לשעבד את החלק החיצון שלו שיביא לאור, ואם לא החושך לא יתן לו לעבר. לשמש תלמידי חכמים הוא לשעבד את גופו פיזית לטרות ולקרב לחכמים. הפירוש של שימוש שהאדם עושה את עצמו לכלי שהחכם ישתמש בו לתכליתו-שיתגלה חכמתו.

י בדקדוק חברים

חוץ מהחיוב של קבלה מרב יש עוד חיוב בלימוד תורה וזה שיהא לימוד יחד עם חברים כדי שיהא דקדוק או דיבוק חברים וננסה להבין. איתא בגמ' (תענית ז.) אמר רבי חמא ברבי חנינא מאי דכתיב ברזל ברזל יחד לומר לך מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה אמר רבה בר בר חנה למה נמשלו דברי תורה כאש שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' לומר לך מה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא מאי דכתיב חרב אל הבדים ונאלו חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה ולא עוד אלא שמתפשין שנאמר ונאלו ולא עוד אלא שחוטאין כתיב הכא ונאלו, ע"כ. הטעם של מטפשים היא שאם הוא לא לומד תורה בדרגה שמעל שכלו הפרטי אז זה לא תורה הנבדל, וזה המציאות של בעל חומר, ולכן ברור שמטפשים⁶⁵, עוד שכל כמה שהתורה אצלי זה שכל שלא נבדל מהגוף אבל כאשר אני שומע תורה מאחר, אז התורה הזו אצלי היא תורה בלא גוף ונבדל, ולכן במעלה מיוחדת⁶⁶. ולכן מובן מאד (תענית כג.) או חברותא או מיתותא, שאין לו מציאות להוציא את עצמו לפועל כראוי, וזה הופך חיותו להיות כמו בהמה.

איתא בגמ' (שבת סג.) אמר רבי ירמיה אמר רבי אלעזר שני תלמידי חכמים המחדדין זה לזה בהלכה הקדוש ברוך הוא מצליח להם שנאמר והדרך צלח אל תקרי והדרך אלא וחדדך ולא עוד אלא שעולין לגדולה שנאמר צלח רכב יכול אפילו שלא לשמה תלמוד לומר על דבר אמת יכול אם הגיס דעתו תלמוד לומר וענוה צדק ואם עושין כן זוכין לתורה שניתנה בימין שנאמר ותורך נוראות ימינך רב נחמן בר יצחק אמר זוכין לדברים שנאמרו בימינה של תורה דאמר רבא בר רב שילא ואמרי לה אמר רב יוסף בר חמא אמר רב ששת מאי דכתיב אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד אלא בימינה ארך ימים איכא עושר וכבוד ליכא אלא למיימינן בה אורך ימים איכא וכל שכן עושר וכבוד למשמאילים בה עושר וכבוד איכא אורך ימים ליכא, ע"כ.

פירוש הדבר של שני ת"ח המחדדין זה לזה היא, שעל ידי החידוד (לאפוקי לקפח - רש"י) של אחד לשני קונים שכל יותר עליון ממה שראוי לאדם מצד עצמו, שהרי הגילוי ששייך לשני הוא גם כן מקבל, ולכן הוא מגיע לדרגה שכליות יותר עליונה וזה ברור שהוא הצלחה, ומובן הדבר שהקב"ה מצליח להם, שכל שתי צדדים אם יש חיבור זה מגלה השורש של השנים גם, וגם מובן מאד איך שהם עולים לגדולה, שכל התעלות מהמציאות הפרטית שלהם והשתייכות למציאות מעל הוי הגדולה באמת, אבל ברור שאם עושים לכבוד עצמו לא שייך לעלות לגדולה הזאת, ואם הוא מתגאה מזה אז ברור שהוא לא שייך לשכליות אלא לחמירות, כמש"כ סימן לגסי הרוח עניות של תורה (קידושין מט:)⁶⁷. והוא הטעם למה (ברכות מז:): אמר רבי אמי שני תלמידי חכמים המחדדין זה את זה בהלכה מצטרפין (לזימון), שהרי על ידי שנים נוצר מציאות שלישי. שכאן⁶⁸ יש הבנת דבר מתוך דבר, שכל אחד מעמיד הבנתו כלפי השני וכל אחד ממלא החסרון של השני.

פירוש הדבר שהמעלה של תורה שנתנה בימין¹ שהעולם הזה היא קשורה עם העולם הנבדל כדוגמת ב' שיש צד פתוח, והיא הצד של היצר הרע והצד של היצר טוב הוא צד ימין וזה מתקנים עם לימוד התורה, ורק כך אפשר להוריד קדושה למטה ולקשר בין עולמות⁶⁹, והוא מובן על פי הני"ל שהרי אם הוא זוכה להתרומם מעל ההבנה הפרטית שלהם אז ודאי שהם מתעלים לדרגה להוריד משמים לארץ תורה וקדושה, והוא האורך ימים.

המשך הני"ל: אמר רבי ירמיה אמר רבי שמעון בן לקיש שני תלמידי חכמים הנוחין זה לזה בהלכה הקדוש ברוך הוא מקשיב להן שנאמר אז נדברו יראי ה' וגו' אין דיבור אלא נחת שנאמר ידבר עמים תחתינו, ע"כ. ז"א שזה דרגה נוספת והיא שכל אחד עוזר לשני אפילו שהוא חולק עליו, כמש"כ תרגמא אביי אליבא דרבא אפילו שהוא חולק עליו⁷⁰. דהיינו עצם זה שהוא מתאמץ להסביר שיטה שהוא חולק עליו בגלל זה ה' ית' מקבל דבריהם, וזה ההקשבה.

¹ פירוש החילוק בין ימינו לידו (ידו היא שמאלו) היא מובן כך. אפשר לפעול בא' משתי דרכים א' הוא שהמשיפיע משפיע מבלי להתיחס אל המקבל, ז"א שהוא משפיע כפי המחוייב אבל לא מתיחס ומתקשר עם המקבל לדעת מה צריכים, ויש להשפיע אחרי שמתחברים עם המקבל ומרגישים חייו יחד עם חיינו, ואז משפיעים, אלו שתי דברים הם צדקה ודין, שהרי צדקה אי אפשר ליתן מבלי לדעת מה שמקבל הצדקה חסר, שאם יש עני שבא לדלת, ויש לו לחם וצריך מים אז כל לחם שנותנים לו איננו צדקה, אלא רק אם נותנים לו מה שהוא צריך, וכן אם הוא צריך עבודה ונותנים לו לחם זה גם כן איננו צדקה. דין היא שעושים מה שאנחנו חייבים מבלי להתיחס אל המקבל. אלה נמשלים ליד ימין ויד שמאל שיד ימין הוא הפועל העיקרי, וקלה התנועה, ולכן היא שייך להתפשטות כלפי אחר, ושמאל היא קשה התנועה ולכן בעיקר מקבל ולא מתפשטות. תורה היא שייך בפרט להתפשטות, שהרי מקומה של התורה היא למעלה, שבזה נברא העולם, והיא התפשטה לכאן. ומובן הדבר שדין לא שייך להתפשטות בכלל, שאם בדין יש יחס לשני זה איננו דין אלא צדקה, ונפשו של אדם

התורה נקנית במ"ה דברים

אמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש שני תלמידי חכמים המקשיבים זה לזה בהלכה הקדוש ברוך הוא שומע לקולן שנאמר היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני ואם אין עושין כן גורמין לשכינה שמסתלקת מישראל שנאמר ברח דודי ודמה וגו'

עצם זה שהתלמידים מקשיבים אחד לשני, אז הקב"ה נוהג כך גם שהוא שומע קולם, כאן לא עזרה אלא נתינת לב על דברי חבירו, ולשמוע העומק, וכך הענין של שמיעת הקול אצל הקב"ה. ואם ח"ו לא עושים כן גורמים ששכינת תסתלק מישראל, וטעם הדבר היא, שעצם זה שלא שומעים העומק אצל השני מראה שאין קשר בעצם אצל השני, אז אם אין חיבור בין ישראל אין חיבור אל ה' ית', וזה במיוחד למי שלא שומע לעומק הדברים ולא במי שנוחים זה לזה, שרק כאן יש דיחוי של החיבור. אבל אם נוחים זה לזה ומקשיבים זה לזה הם נעשים אחד על ידי התורה שהיא אחד, ולכן יש שכינה בניהם אבל אם לא אז הם מראים כאילו חילוק בתורה, וברור שאין מקום לשכינה⁷¹. פירוש הדבר היא שכל אחד ואחד מכלל ישראל הם חלקים של שורש אחד וזה ס"ת אחד וכל אחד ואחד הוא אות אחד או חלק של אות, וזה שורש נשמתו, וזה מתטבא בלימודו, וכל אחד ואחד שח"ו לא רוצה לקבל חלק של תורה ששייך לאפילו אחד מכלל ישראל גורם הסלקות השכינה שהוא לא רוצה תורה שלימה.

יא פלפול התלמידים

איתא בגמ' (תענית ז.) אמר רב נחמן בר יצחק למה נמשלו דברי תורה כעץ שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי חכמים קטנים מחדדים את הגדולים והיינו דאמר רבי חנינא הרבה למדתי מרבתי ומחבירי יותר מרבתי ומתלמידי יותר מכולן, ע"כ. המעלה שיש לת"ח קטנים לעזור לגדולים היא כך, כל כמה שבן אדם גודל הוא נהיה יותר כללי ויותר מופשט מעולם הזה, ולכן אין לו שאילות כל כך, ואי ברירות, שמתוכם הוא יכול להוציא עוד גילויים, ולכן דווקא הקטנים שמלאים חסרונות ושאילות מחדדים הגדולים, וכך האש אוהז בקטן יותר מהר מגדול. וזה בדווקא הפלפול שיש ביותר אצל התלמידים, ולכן ההדרגתיות היא כך, התורה שמקבלים מרבו היא חכמה, והחברים שואלים זה את זה ועומדים על עיקר החכמה של הרב, אבל אצל תלמידים חייבים לעמוד על בוריה לגמרי לתרץ השאילות של כל אחד ואחד⁷². כאן הוא הבחינה של העבודה צורך גבוה, שהרי רצונו ית' להטיב תלויה בנו, ולכן כל כך שאנחנו עובדים יש כביכול אפשרות מלמעלה לגלות אלינו, כמו שכל תינוק שיונק משדי אמו גורם עוד חלב, שעל ידי זה שהרב הוא השורש לתלמיד אז עצם זה שיש לו תלמידים נגרם לו עוד השפעות של תורה, ועצם זה שהרב נהיה מעין המתגבר לגלות תורה לתלמידיו אז הרב גודל⁷³.

איתא בגמ' (ע"ז יט.) אמר רבי אבא אמר רב הונא אמר רב מאי דכתיב כי רבים חללים הפילה זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה ועצומים כל הרוגיה זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה ועד כמה עד מ' שנים, ע"כ. ההוראה כאן היא לא פסק הלכה אלא ללמד לתלמידים, וכאן כתוב שכל סטייה מהנכון היא לא פחות מרציחה, שהתורה היא חיות לאדם, וכל המונע חיות כאילו הרגו⁷⁴, וכל זה בדיוק כמו רופא שיכול להציל נפש ולא מציל, שכאן כאשר האדם עולה לדרגה הזאת הוא חייב להחיות כל מי שבידו לעשות, ולכן כמו שיש בזה מעלה, כך חסרונו למי שלא עושה.

איתא בגמ' (סני צא.) אמר רב יהודה אמר רב כל המונע הלכה מפי תלמיד אפילו עוברין שבמעיי אמו מקללין אותו שנאמר מונע בר יקבוהו לאום ואין לאום אלא עוברין שנאמר ולאום מלאום יאמץ ואין קבה אלא קללה שנאמר מה אקב לא קבה אל ואין בר אלא תורה שנאמר נשקו בר פן יאנף עולא בר ישמעאל אומר מנקבין אותו ככברה כתיב הכא יקבוהו לאום וכתיב התם ויקב חור בדלתו ואמר אביי כי אוכלא דקצרי ואם למדו מה שכתבו אמר רבא אמר רב ששת זוכה לברכות כיוסף שנאמר וברכה לראש משביר ואין משביר אלא יוסף שנאמר ויוסף הוא [השליט על הארץ הוא] המשביר לכל עם הארץ, ע"כ. פירוש הדבר שאפילו עוברים במעיי אמו מקללין אותו היא שהתורה היא שכלית ולכן עיקרו היא מחוץ לגוף ואם אינו מלמדו זה נשאר בגופו, ועוד השכלי ראוי לכל כלל ישראל, ולכן מי שבידו ללמד ואינו מלמד אז הוא מעכב ומונע מציאות של אמת, והוא באמת מעדיר תורה מהעולם, והוא ראוי לקללה כל כך שאפילו אלה שאין להם מציאות בשלימות, שעוד לא יצאו לעולם מקללים אותו. זה שמנקבים אותו ככברה היא שהקללה היא מבוררת ומפורשת, ככברה שמנוקב לגמרי מעבר לעבר, ואביי הוסיף כאוכלא דקצרי שנראה חסרונו, ז"א שזה חסרון בעצם נשמתו⁷⁵, כהא דאיתא (כתובות סו.) תנו רבנן מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור

התורה נקנית במ"ה דברים

והיה יוצא מירושלים והיו תלמידיו מהלכין אחריו ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים כיון שראתה אותו נתעטפה בשערה ועמדה לפניו אמרה לו רבי פרנסני אמר לה בתי מי את אמרה לו בת נקדימון בן גוריון אני אמר לה בתי ממון של בית אביך היכן הלך אמרה לו רבי לא כדין מתלין מתלא בירושלים מלח ממון חסר ואמרי לה חסד ושל בית חמיך היכן הוא אמרה לו בא זה ואיבד את זה אמרה לו רבי זכור אתה כשחתמת על כתובתי אמר להן לתלמידיו זכור אני כשחתמתי על כתובתה של זו והייתי קורא בה אלף אלפים דינרי זהב מבית אביה חוץ משל חמיה בכה רבן יוחנן בן זכאי ואמר אשריכם ישראל בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מוסרן ביד אומה שפלה ולא ביד אומה שפלה אלא ביד בהמתן של אומה שפלה, ע"כ. ז"א כמו שכל ישראל שאין עושים רצונו של מקום נמסר ביד וכו', כך ת"ח שאינו מלמד תורה יש כאן חסרון בצורתו, ולכן הוא נפסד לגמרי.

חוץ מהעבירה הנוראה הזאת שבו אדם לא מלמד תורה יש כאן חסרון אצלו שכל התורה שנמשלה למים יוצא ממנו, שהתורה לא מתקיים באדם אם לא שילמדה לאחרים כמו שאמרו (אבות ד/ד) שחבריק יקימוה בידך⁷⁶. כנ"ל שהתורה היא נבדל ואין בידכולת להיות בגוף אדם אלא רק על ידי זה שהוא מעבירו לאחרים ואז הוא נבדל אז הוא נשאר אצל האדם.

(שם) אמר רב ששת כל המלמד תורה בעולם הזה זוכה ומלמדה לעולם הבא שנאמר ומרוה גם הוא יורה אי אפשר להיות בשלימות בעולם הזה ולכן רק אפשר להיות שלם בעולם הבא, וכמו שהשפעתו בתורה כאן היא לא שלימה אבל בגלל שהוא עשה את זה כאן אז זה יושלם אצלו לעולם הבא⁷⁷. שאין מנוחה לת"ח לעתיד לבא גם שתמיד הם גודלים⁷⁸ וכאן רואים שהם גודלים גם בפי עצמם וגם בזה שמשפיעים על אחרים.

יב ישוב

^אאפשר לעשות מעשים מא' משתי דחפים אחד היא בא מבחירתו, שהוא מחליט שיש לעשות דבר ואז שורשו ממערכת המחשבות שלו, או אפשר לעשות ממערכת ההרגשים, ומתוך שהרגשים הם רמה פחות מהדעת לכן זהו בכלל גם בלא דעת נפש לא טוב (משלי), וע' שם בגר"א שזה אפילו מצות (נפש) אינם טוב ללא דעת^ן, [נ"ל שפירוש לא טוב היא לא בכלל המערכת של וירא אלקים כי טוב]. האדם בנוי מקומה שלימה, ויש דרגה באדם שהיא מקושר לאדם ומחברת אותו למה שהוא למעלה ממנו, וזה מעל תפיסתו, ונקרא נקרא רצון, שתמיד אי אפשר להבין למה רוצים דברים. גילוי הרצון הזה היא דרך הדעת שרואים הרצון על ידי מעשים שנעשו על ידי הדעת, שהדעת מחברת הרצון למעשה. כאשר האדם פועל שלא על פי הדרגה שבו הוא קשור למעלה, אז נסתלק ממנו מערכת הרצון הזה, וזה המציאות של מלך בלא כתר, שהיא השם של היצר הרע (סני קה.), וכן השם של אלופי עשו (שם צט:) והוא הוא, והמלך בלא כתר היא שר גדול שאינו מעוטר, והפירוש של זה היא שיש לו כח גדול, אבל אין לו קשר לבוראו, אבל מי שמושל ביצרו נקרא בן חורין, שהוא עם הכתר, שאז רצונו מתייחד עם רצון הבורא, והוא הענין של בי מלכים ימלוכו. מי שנוהג על פי רצונו מבלי דעת, רואה שמיד שמקיים רצונו הפרטי נכבה הרצון ההוא, והוא מתחרט, אבל מי שעושה ביישוב הדעת יש לזה רצון גם אחרי סיום המעשה ששורש הרצון היא מעל המעשה הפרטי⁷⁹. כאן מובן ביותר החיוב של ישוב הדעת בקנין תורה, שאם נוהגים על פיו האדם הוא מלך שהוא קשור לעליונים ולכן מובן ביותר איך רק דרך זה אפשר ללמוד ולקבל תורה באמת. [ומזה שיש מידה שהיא מתישב בתלמודו ז"א שכאן בעצם חייו ולא בלימודו].

יג, יד במקרא, במשנה

איתא בגמ' (ע"ז יט:) על פלגי מים אמר רבי תנחום בר חנילאי לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא ושליש במשנה ושליש בתלמוד ומי ידע כמה חיי כי קאמרינן ביומי, ע"כ. מקרא היא התורה בעצמה, והמשנה היא הבנת הדבר איך זה שייך לכאן לעולם הזה. וגמרא היא הבנת למה ומנין. ג' אלה הם כנגד ג' חלקי נפשו, שהמקרא

^א ע' גמ' ב"ב קסא: שישוב הדעת היא הפיך כעס

^ן ע' ביאורים א/עב. שהנפש לא טוב ללא רוח שהוא הדעת

התורה נקנית במ"ה דברים

היא שייך לחלק הנפש הקשור לגוף, שהרי רק אפשר לאמר אותו, ומשנה שייך להבנה אמצעי, והגמרא היא הבנה הסופי⁸⁰. וכן הדבר שהרי המקרא היא נבואה וזה רחוק מהאדם, וזה לא מתחבר לאדם אלא רק לגופו, אבל משנה היא כנ"ל דבר ביניים שזה רק הציור מבלי הבנה בדבר, וזה פחות רחוק מהאדם, אבל תלמוד היא קשר גמור של הדבר אל האדם⁸¹. לפי זה מובן למה המ"ח דברים מתחיל בתלמוד שזה הלימוד בשלימות אצל האדם, ונוסף על זה יש מקרא ומשנה.

הזכרנו בשמיעת האוזן שהיה מעלה אצל משה רבינו ורבי שהיה תורה וגדולה במקום אחד, ושניהם עשו חיבורים של תורה כאן בעולם הזה, וזה המעלה שיש במקרא ומשנה שהם שונים מתלמוד, שהתלמוד היא כל כמה שזכינו להבין הדברים אבל המקרא והמשנה הם קבועים לעולם ועד, אפילו שהגר"ח כותב שמאז רבינא ורב אשי התלמוד חתום אבל עכ"ז המערכת של חידוש שלנו היא רק בתלמוד ולא במשנה ומקרא.

כתוב בגמרא (ברכות טו): כל הקורא ק"ש ומדקדק באותיותיה מצננים לו גהנם, ע"כ. ופירוש הדבר הוא שגהנם היא מציאות של העדר וחסרון, וזה שייך לחוטאים שהם בעלי חסרון, וכל חסרון והעדר שייך רק אל הגוף והגשמיות, אבל התורה שהיא נבדלת שייכת אל המציאות, ואין שייך בה שום ביטול או חסרון, ולכן כל קשר אל התורה מבטל את המציאות של גהנם. וטעם הדבר שחז"ל הבליטו שהמדקדק באותיותיה מבטל גיהנם הוא, שבלימוד תורה שבעל פה עיקר הלימוד הוא ההבנה והעמקות בדבר, וזה אי אפשר להיות בשלימות, שתמיד יש עומק נוסף, אבל בתורה שבכתב הלימוד תלוי בקריאתה, וכאשר קוראים בדיקדוק אותיותיה, אז התורה בשלימות, ולכן בדווקא המדקדק באותיותיה, שהתורה בשלימות אצלו, מצננים לו גהנם, ולכן זה איננו שייך בדווקא לק"ש אלא לכל קריאת תנ"ך⁸².

טז בארך אפים

ארך אפים היא הקוטב הנגדי לכעס, ואיתא בגמ' (פסחים סו): ריש לקיש אמר כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ממש דכתיב ויקצף משה על פקודי החיל וגו' וכתוב ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה וגו' מכלל דמשה איעלם מיניה אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו מאלישע דכתיב לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נשא אם אביט אליך ואם אראך וגו' וכתוב ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' וגו' אמר רבי מני בר פטיש כל שכועס אפילו פוסקין עליו גדולה מן השמים מורידין אותו מנלן מאליאב שנאמר ויחר אף אליאב בדוד ויאמר למה [זה] ירדת ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר אני ידעתי את זדנך ואת רע לבבך כי למען ראות המלחמה ירדת וכי אזל שמואל לממשחינהו בכלהו כתיב לא בזה בחר ה' ובאליאב כתיב ויאמר ה' אל שמואל אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו מכלל דהוה רחים ליה עד האידינא, ע"כ.

כעס היא התפעלות באופן המופרז ביותר, ז"א עד כדי איבוד עצמו, וכל התפעלות היא שייך רק לגשם ועיקר הרוחני היא פעולתו ולא התפעלותו⁸³ (ע' דברינו במגן אברהם).

ביתר עומק איתא בחז"ל⁸⁴ איך אפשר לדעת אם להתקרב לבן אדם או להתרחק ממנו? בכעסו ממש ידע בן אדם מי הוא, שאם הוא שומר את נשמתו בשעת כעסו [יש לשים לב שההיפך של כעס היא ארך אפים, וכן כעסן נקרא קצר רוח (משלי יד/כט), ז"א שהמידה של כעס נצרכת אבל עיקרו היא תחת שליטת האדם וזה הארך/קצר שבו.], ולא עוקר אותו ממקומו כדי לשרות במקומו אל זר אז הוא בן אדם כראוי, והוא עבד ה' ואם לאו אז אסור להתקרב אליו, ועליו נאמר טורף נפשו באפו שהוא טורף ועוקר נשמתו בעת כעסו.

וטעם הדבר היא שכל הארה מלמעלה היא מצטמצמת כדי להיקלט אצל האדם ואם המעבר היא נקייה מנטיית גשמיים, אז זה נקרא בן אדם רך כקנה אז ההערה מצטמצמת בצורה נכון, והאדם מקבל את ההארה בשלמותה האפשרי, ואם לאו אז זה נקרא קשה ולא עובר כל הגילוי אלא רק המיעוט האפשרי⁸⁵. והוא בדיוק טורף נפשו באפו שהרי עיקר הנפש היא בית קיבול לגילויים של הרוח, וכאשר יש כעס אז אין לב ז"א שהנפש נטרף וחסר עיקר חיותו ורק קיים במיעוט האפשרי⁸⁶. והוא באמת חלקו של עשו אדמוני⁸⁷, ולולא דמסתפינא כאשר אומרים במדרש (ויקרא רבה לב) על הפסוק ולקחתם לכם, משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית און ידעין מאן הוא נוצח אלא מאן דנסב באיין בידיה און ידעין דהוא נצוחייה כך ישראל ואומות העולם באין ומקטרגים לפני הקב"ה בר"ה ולית און ידעין מאן נצח אלא במה שישראל יוצאין מלפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידן אנו יודעין דישראל אינון נצוחייה לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון, ע"כ. כאשר אדם כועס במיוחד יש מסירת כל המערכת הפנימית שלו לעשו, וזה נצחון עמוק מאד.

התורה נקנית במ"ה דברים

איתא בגמ' (ברכות סא.) לב מבין וכו' כבד כועס, ז"א שהם שתי הפכיים⁸⁸, שכעס היא כני"ל האי-העברה של החכמה העליונה, והדרך הנכון היא דרך הלב, ולכן לב טוב בא אחרי ארץ אפים. וזה מה שכתוב (משלי יד/לג) בלב נבון תנוח חכמה, שהכלי של החכמה היא הלב⁸⁹.

יז בלב טוב

אחרי הנ"ל שהכלי קיבול של תורה היא לבו של האדם, ואחרי שהתורה נקרא טוב, (אבות ו/ג) אין טוב אלא תורה שנא' (משלי ד/ב) כי לקח טוב נתתי לכם תורת אל תעזבו, אז מובן שאי אפשר שהתורה יהא אלא אצל מי שהוא טוב, דהיינו שיש לו לב טוב⁹⁰.

כתוב אצל לידת משה רבינו (שמות ב/ב) ותהר האשה ותלד בן ותרא אתו כי טוב הוא ותצפנהו שלשה ירחים, ופירשו בגמ' (סוטה יב.) וחכמים אומרים בשעה שנולד משה נתמלא הבית כולו אור כתיב הכא ותרא אותו כי טוב הוא וכתוב התם וירא א-להים את האור כי טוב. פירוש הדבר היא שאז ראו שהאיר בו הארת השכינה⁹¹, וה' ית' ייחד שמו עליו⁹², וזה הסיבה שלא פסיק טעמיה בחומש אצלו כמו אצל נביאים אחרים שהיה שלים מיום הולדתו⁹³, ומה שהאיר שהוא הארת השכינה היא בעצם התורה, כמש"כ ותורה אור⁹⁴. וכידוע שהגילויים של תורה הם בעצם גילויים של אדם שעל הכסא, והאדם למטה צריך להדמות לזה, ואדם טוב, שנאמר עליו ותרא אתו כי טוב הוא ז"א שהוא לא היה שונה מצורת האדם שלמעלה⁹⁵. פירוש כי טוב הנאמר בבריאת עולם היא⁹⁶ שרצה בקיומו לעד, דהיינו⁹⁷ טוב היא לשון ששייך כאשר נשלם הדבר הנרצה ובה אל גמר תקונו, ולכן משה שהוא גמר תיקונו ית' שזה בדיוק מה שה' רצה מכולנו היא טוב, וכן התורה שהיא גילוי שמו ית' גם כן דבר שלם וממילא רוצה בקיומו לעד. ע"כ מובן לנו הטוב שיש בתורה, והיא שזה גמר הדוגמא שלמעלה שה' רוצה לגלות למטה.

איתא בגמרא (ברכות דף כ.) אמר ליה רב פפא לאבבי מאי שנא ראשונים דאתרחיש להו ניסא ומאי שנא אנן דלא מתרחיש לן ניסא, אי משום תנויי בשני דרב יהודה [שזה באמת הבדל רק של דור אחד, שהרי רב פפא היה תלמיד של רב יהודה] כולי תנויי בנייקין הוה, ואנן קא מתנינן שיתא סדרי, וכי הוה מטי רב יהודה בעוקצין האשה שכובשת ירק בקדרה, ואמרי לה זיתים שכבשן בטריפיהן טהורים, אמר הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא [והיינו שבזמן רב פפא ואבבי, היתה הרחבה של לימוד התורה הרבה יותר מבדורות הקדומים], ואילו רב יהודה כי הוה שליף חד מסאניה אתי מטרא [סדר תפילת על עצירת הגשמים הוא שמורידים הנעלים, וכשהיה מוריד רק נעל אחת, הקב"ה כבר היה נענה, ומוריד גשמים, אפילו בלא שהוא התחיל להתפלל], ואנן קא מצערינן נפשי, ומצוח קא צוחינן, ולית דמשגח בן [נוסף בגמרא סנהדרין (דף קו):] אלא הקדוש ברוך הוא ליבא בעי דכתיב וה' יראה ללבב]. אמר ליה קמאי הו קא מסרי נפשייהו אקדושת השם אנן לא מסרינן נפשיין אקדושת השם, כי הא דרב אדא בר אבהה חזייה לההיא כותית דהות לבישא כרבלתא בשוקא, סבר דבת ישראל היא, קם קרעיה מינה, אגלאי מילתא דכותית היא ע"כ. ומבואר שהמעלה של הדורות הראשונים היתה, בזה שהיה להם מידה של מסירות נפש, וזהו קיום של רחמנא ליבא בעי, וזה התגלה בחוש בזה שנענו בתפילתם, וצ"ע טעם הדברים.

ההבדל שבן נפשו של אדם לרוחו שנפשו של האדם נמצאת בתוך גופו ממש, ואילו רוחו שורה על הגוף, ואם כן עצם חיותו שהיא נפשו, הדוחפת אותו לעשות המעשים, נמצאת בתוך גופו, והחלק הרוחני, שהיא רוחו שמחברת את האדם אל כל מערכות העליונות, נמצאת מעליו, וזהו עצם המציאות הרוחנית של האדם בעולם הזה, ונשמתו היא מעליו ולא נכנסת לגוף כלל. ואם כן, כל העצמיות הרוחנית של האדם היא ברוחו, שזהו לבו המוזכר כאן⁹⁸.

משום הנ"ל רק⁹⁹ דברי תורה שעוברים דרך הלב (פי' שהלב מרגיש ומתפעל בהם), שייכים לעץ חיים, ורק הם סמא דחיי (שבת פח:). שהרי הלב הוא מקור החיות כמ"ש (משלי ד/כג) כי ממנו תוצאות חיים, וכאשר הלב מתפעל, הרי שרש חיותו של האדם מתפעל ע"י הד"ת, ומוליד חיות באדם, ורק אז התורה נכנסת לעצם האדם, משא"כ כשהד"ת אינם עוברים דרך הלב, הגם שהוא מבין את החכמה במוחו ומשיג עניני א-להות וד"ת כיון שאין הלב מתפעל ע"י כלל, הרי הוא כלומד חכמה חיצונית שאין לו שייכות לזה, וזהו ע"י שחכמתו קודמת ליראת חטאו, לפי שאם לא קודמת יראת חטא, היינו שאינו מתבונן על חסרונו, וצורך הד"ת להשלימו, אז אין חכמתו מתקיימת, וכהא דאיתא בדואג בסנהדרין (דף קו): דשכח הכל משום דרחמנא לבא בעי היינו, שהד"ת יהו נרגשים בלב, שזהו העיקר, שאז יש בו חיות, והוא נבלע בו.

וכיון שלב הוא מקום חיותו של אדם, א"כ כשכתוב שרחמנא ליבא בעי, פירוש הדבר שרצון ה' הוא שהעבודה שלנו תהיה עם כוחות החיים שלנו, היינו שהעבודה תצטרף לחיים עצמם, שתהיה חלק מהחיים, ולא כדבר

התורה נקנית במ"ה דברים

זר שמצטרף אל החיים. וככל שאנו יותר קרובים לזה שהתורה והמצות הם כחלק מחיינו, כך אנחנו קרובים יותר ללב האמיתי ולתפילה האמיתית.

האדם נקרא מדבר, ואף שכחו המיוחד של מחשבה הוא גם מיוחד לו מעל הבהמות, אבל הרובד הזה בעצם הוא¹⁰⁰ מאיר אליו רק בריחוק מקום, שהרי אנו חיים על פי הרצונות שלנו הרבה יותר מעל פי המחשבות, והם החיות שלנו, שהרי כל כמה שאדם חושב שהוא רוצה להיות רע"א כל זמן שהוא לא מרגיש כך הוא לא לומד כל הלילה. וזה מה שכתוב כשם שצפרופינים שונים זה מזה כך דעותיהם שונים זה מזה (ברכות נח.). שכל טבע של בן אדם שונה מהשני ולכן חיותו שונה מהשני¹⁰¹.

אחרי הנ"ל כאשר כתוב שצריכים לב טוב לקבל תורה, ז"א שאנחנו צריכים שהחיות שלנו יהיה מתאים לרצונו ית' מלמעלה.

יח באמונת חכמים

¹⁰²האמונה מורה על חוזק מציאות המאמין, שמי שאיננו מאמין כל מציאותו תלויה בו עצמו, אבל המאמין מציאותו היא כענף משורשו וכאשר שורשו הוא יסוד הכל, אז מציאותו חזקה עד אין סוף, ולפיכך המאמין נמצא במצב של גאולה שאין אחר יכול להשתעבד בו, ואילו בחסרון אמונה מונח שיעבוד, שהרי כל גאולה מהותה שאיננו תחת רשותו של אחר, ומי שמעמיד את עצמו כשורש של עצמו ח"ו, כל מי שיכול להתגבר עליו ישתעבד בו, אבל המאמין תולה את עצמו בבורא, שהוא שורש לכל, וא"כ לא שייך שאף אחד יתגבר על מציאותו שהרי הוא כענף ממנו ית'. האדם היודע דבר בהשגתו ובידיעתו, הידיעה הזאת היא ידיעה באדם, ואילו מי שהוא מאמין בו יתברך, זה מצד ה' ית אשר מאמין בו, והוא נמשך אליו לגמרי ומפני כך בודאי גדולה מדריגתו, ולפי זה מובן מה שכתוב (ילקוט שמות רמז ר"מ) כל מי שעושה מצוה אחת באמונה ראוי שתשרה עליו רוח הקודש. וזה כי כאשר הוא עושה מצוה מצד הידיעה, הנה זה מהשגתו וידיעתו ואין בצד הזה רוח הקודש, אבל כאשר עושה מצוה באמונה הנה הוא מצד ה' ית אשר הוא מאמין בו, אף כי לא ידע הוא מאמין בו יתברך, ולפיכך שורה עליו רוח הקודש כדכתיב (שמות יד/לא) ויאמינו בה' ובמשה עבדו, ועל ידי זה שרתה עליהם רוח הקודש. ומזה הטעם זכו ישראל לגאולה על ידי האמונה, כי הגאולה היא החירות אשר היא על ידי התדבקות בו יתברך ואין רשות אחר עליו.

ע"כ מובן אמונה בה' ית' ואמונה במצות, אבל כאן יש חיוב של אמונת חכמים, וצ"ע איפה זה שייך. רבותינו מבארים¹⁰³ אמונת חכמים היא קנין תורה שכאשר בן אדם מאמין בדברי חכמים אז יש לו דביקות בחכמים, ואז ראוי לקנות חכמת החכמים, ויהיה מכלל החכמים, וכן איתא (שבת כג:): דדחיל מרבנן הוא עצמו יהא ת"ח. רואים מכאן שהאמונה היא הדביקות בחכמים, וזה יראה מהם וצ"ע.

כתוב ברש"י (שמות כא/א) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם - (גיטין פח) ולא לפני עו"א, ואפ"י ידעת בדין אחד שהם דנין אותו כדיני ישראל, אל תביאהו בערכאות שלהם, שהמביא דיני ישראל לפני ארמיים מחלל את השם ומייקר את שם האלילים להשביחם (ס"א להחשיבם) שנא' (דברים לב) כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים, כשאויבינו פלילים זהו עדות לעלוי יראתם (אלוהיהם), ע"כ. וקשה הדבר להבין במה יש כאן בפרט חילול ה' וייקור לאלילים?

הסבר הדבר הוא שהשלוש יכול לבוא רק מאלוקות¹⁰⁴, וע"י גמי' (שבת י:): אסור לאדם שיתן לחבירו שלום בבית המרחץ משום שנא' ויקרא לו ה' שלום ע"כ. מותר לומר אמת בבית המרחץ אף שזהו חותמו של הקב"ה, משום שזהו איננו שמו, אבל שלום אסור לומר בבית המרחץ מפני שהוא שמו. וטעם הדבר הוא, שה' עושה שלום בין כל הנמצאים, שהרי לולא זה לא היה לעולם קיום, שהרי הנמצאים הם הפכים, והוא ית' הוא הכולל הכל, והוא המשלים הכל, שרק בידו ית' לקשר ולאחד את הכל, וזהו עצם השלום, וזהו איננו תואר שהוא פועל, אלא זהו דבר עצמי אצלו ית', ולכן שמו שלום בדווקא שהוא שורש הכל, וממילא מעל הכל, וממילא בו נמצא סוף הכל, וכל שאיפתם של כל הדברים היא, רק להגיע אליו ית'. והרי כל חסרון של שלום הוא, כאשר אחד נכנס למקומו של השני, שאז אחד נדחה מפני חבירו, אבל כאשר הכל מושלם ובמקומו, ישנו שלום.

ומכיון שכל שלום נגרם על ידי הדין, שע"י כל דבר במקומו כנ"ל, אז כל מציאות הדין הוא שהנידון שם את עצמו תחת הדין, שהדין לפניו כמגלה רצון אלקות, (ולכן דיין נקרא אלהים שהוא בעל כח), ואם עושים כך ח"ו לע"ז ולערכאות זהו דבר נורא ואיום, וזהו ממש חילול ה' (חילול ה' הוא מלשון חלל היינו שהוא גורם שגילוי הנהגתו ית' נחסרת). והוא הכתוב (דברים א/ז) כי המשפט לא-להים הוא. והוא הכתוב (שבת י:). היושב ודן דין אמת לאמתו

התורה נקנית במ"ה דברים

נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, שזהו קיום העולם. ומזה שכתוב אלקים נצב בעדת אל (תהלים פב/א) למדו רבותינו¹⁰⁶ שה' ית' עם הדיין, שהם שותפים וכנ"ל.

להבין כאשר בן אדם תחת דיין מישראל זה לא שהוא לא ידע שכתוב בגמ' שהוא חייב והדיין יודע, שלזה לא צריכים דיין, ואין זוה דין שצריכים דיין, אלא הדיין מכריע מדעתו על פי התורה, וזה שהוא שם את עצמו תחת הדיין זה קידוש ה' בבד"ץ וחילול ה' בערכאות. ומובן שיש כאן מקום ליראה, שהרי כל יראה בא מתוך מי שהאדם תחתיו, ומי ששם את עצמו תחת חכמים, אז הוא שם את עצמו במקום שהוא יכול לקבל תורה, אבל כמובן שכל כמה שהוא תחת החכמים מתוך הבנתו וידיעתו שהחכם מבין יותר טוב, אז זה איננו אמונה אלא זהו ההיפך וזה בגדר של המבין מאחר, אבל אמונת חכמים היא בהכרח שאתה תולה את עצמך במי ואתה לא יודע למה הוא צודק, וזה להיות תחת דיין, וזה אמונת חכמים. שהרי כל כמה שהאדם לא מקבל תורה מהחכם באמונה אין כאן שרשרת של המשך קבלת התורה. הזכרנו במידה של אימה שהרב צריך להיות כמלאך ה' צבקות, וזה בדיוק מי ששייך לעולם אחר, והיחס היחידה לעולם אחר היא דרך בלי הבנה וזה אמונה.

לפי זה מובן הא דאיתא במדרש (ש"ר ג/ח) לך ואספת את זקני ישראל לעולם זקנים מעמידים את ישראל וכה"א (יהושע ח) וכל ישראל וזקניו ושטריו ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון אימתי ישראל עומדים כשיש להם זקנים למה כשהיה בהמ"ק קיים היו שואלים בזקנים שנאמר (דברים לב) שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך שכל מי שנטל עצה מן הזקנים אינו נכשל, שהרי העצה היא איננה ידיעה ולא דבר מתוך דבר שהרי איתא בגמ' (ברכות יט): אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', ז"א שהעצה היא העשייה למעשה מתוך כל החכמה ובינה של החכם, אבל יש לזה קשר לאדם עצמו ומקום הקשר הוא העצה, וכאן בא האמונת חכמים.

כתוב בגמ' א¹⁰⁷ כשהיו נביאים היו הולכים אצל הנביאים לדרוש את ה' והיה הנביא אומר על פי משפט הנבואה דרכו אשר ילך בה לפי שורש נשמתו ולפי טבע גופו וכו' ומשבטלה הנבואה יש רוח הקודש בישראל ואיש עצתו יודעינו איך להתנהג.

יט בקבלת היסורין

איתא בגמ' (ברכות ה.) תניא רבי שמעון בן יוחאי אומר שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל וכולן לא נתן אלא על ידי יסורין אלו הן תורה וארץ ישראל והעולם הבא תורה מנין שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו ית ומתורתך תלמדנו ארץ ישראל דכתיב כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך וכתוב בתריה כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה העולם הבא דכתיב כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר, ע"כ. ז"א שהתורה נתנה דווקא דרך יסורים, וטעם הדבר¹⁰⁸ שהתורה היא שכלי, וזה הפכי החמרי, ולכן אי אפשר להגיע אל זה רק על ידי התמעטות הגוף, וזה בעצם קיום התורה ברמה התחתונה ביותר¹⁰⁹. ולכן מי שמבין את יסוריו חייב לקבל אותם באהבה ולא לבעוט בהם¹¹⁰

וכן נפסק ברמב"ם (ת"ת ג/יב) אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן ולא באלו שלומדין מתוך עידון ומתוך אכילה ושתייה אלא במי שממית עצמו עליהן ומצער גופו תמיד ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה אמרו חכמים דרך רמז זאת התורה אדם כי ימות באהל אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו באהלי החכמים וכן אמר שלמה בחכמתו התרפית ביום צרה צר כחכה ועוד אמר אף חכמתי עמדה לי חכמה שלמדתי באף היא עמדה לי^ט, ע"כ.

^ט המשך הרמב"ם - אמרו חכמים ברית כרותה שכל היגע בתורתו בבית המדרש לא במהרה הוא משכח וכל היגע בתלמודו בצנעה מחכים שנאמר ואת צנועים חכמה וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו תלמודו מתקיים בידו אבל הקורא בלחש במהרה הוא שוכח, וקשה מאד מה הקשר בין לימוד בבית המדרש ובקול ליסורי הגוף, אלא נראה שבבית המקדש נאמר, בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך (שמות כ/כ), שהוא מקום קבלת שפע עליון, וכשגלו כלל ישראל, נשאר להם רק המקדש מעט, שהוא הבתי כנסיות כנ"ל, שהוא מקום הקשר אליו ית' בחושך הגלות, ולכן אף שא"י היא מקום מיוחד לקדושה, וחוו"ל תחת היצר הרע [עד כדי שכתוב (כתובות דף קי): כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו א-לוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה], אבל הבתי כנסיות ומדרשות, הם במעלת א"י אף בחוו"ל^ט, ז"א שהבית המדרש הוא מופקע מהחיוב של יסורים, שזה דרך לקבל תורה בעולם הזה במקום נבדל. עוד דבר היא הלימוד בקול ע' דברינו בעריכת שפתים

התורה נקנית במ"ה דברים

כתוב במשנה (אבות ד/טו) רבי ינאי אומר, אין בידינו לא משלות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים, ע"כ. וקשה מה שואל המשנה הרי ידוע שהקב"ה נותן יסורים לצדיקים להגביר שכון, ושלוה לרשעים לאביד אותם לעתיד, אלא יש כאן עומק והיא שבעולם הזה לפני שנתקן אז יש היפוך המידות שדווקא מתוך צד החסד יוצא דין, ודווקא מתוך צד הדין יוצא חסד¹¹¹, שהערלה שנמשכה בעץ הדעת טו"ר מכסה על כל עיקר הגילויים, וכל התיקונים הנעשים נשארים לעולם הבא, ולכן כאן הצדיק כפוף למטה כמש"כ (ברכות ו.) הני ברכי דרבנן דשלהי וכו' ז"א התמיכת חכמים, שהוא העניות שלהם ודוחק הגלות¹¹²

עוד עומק יש ביסורים היא שיש לדעת שכל חלקי הרע ניתן להם מדה וקץ ושיעור לכחותיהם, וכל כח יש לה זמן מזוים השייך לאיש מסוים, וזה בכח עד שהאדם עושה חטא, ואז הרע עצמו מתהפך לעונש, וכאשר האדם מקבל העונש אז כלה ומתבטל הרע וממילא גם החלק הרע שהיה בכח לפני עשיית החטא נתקן בעונש, ולכן יש בעונש תיקון יותר מרק תיקון החטא שהאדם עשה, שזה מתקן גם את הבכח של החטא. ותיקון הזה נעשה על ידי דווקא יסורי האדם בחייו¹¹³. וכל מי שלא מקבל את היסורים האלה לטוב אז הוא לא מצטרף לתיקונם, שהרי כל כמה שהוא מקבל את זה הוא מקיים לשון חז"ל על הפסוק (ישעיה נא/טז) ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתך לנטע שמים וליסד ארץ ולאמר לציון עמי אתה - ¹¹⁴אל תקרא עמי אלא עמי.

כ-כה במעוט סחורה, במעוט דרך ארץ, במעוט תענוג, במעוט שנה, במעוט שיחה, במעוט שחוק,

היסוד של מיעוט כל אלה הדברים היא היות נבדל מן העולם הגשמי שהתורה היא דבר שמימי ולכן צריך סחורה כדי לחיות, אבל כל כמה שנכנסים לעולם הסחורה אז יש ניתוק, ולכן אמרו לא מעבר לים (עירובין נה.) לא תמצא תורה בסחרנין שרק בעולם הגשמי שייך ריחוק¹¹⁵, וכן מיעוט ד"א, שלא יהא מצוי בבני אדם בשוק (רמב"ם) שהוא כניסה מדי הרבה לעולם הגשמי.

מיעוט שיחה - סייג לחכמה שתיקה שכך יש לו כח המחשבה¹¹⁶

כו המכיר את מקומו

כל כלל ישראל מהוים צורת אדם אחת, וזה הוא הצורה של אדם הראשון לפני החטא, ולכן כל אחד יש לו מקום מסוים ברצונו ית', ואפילו כתוב ברבותינו שכל כלל ישראל יחד נקראין איברין דשכינתא¹¹⁷. אם כן באמת כל אחד יש לו מקום מסוים, ואם הוא מחשיב את עצמו ליותר חשוב או פחות חשוב ממה שהוא זהו שקר, וסותר תורה בעצם¹¹⁸.

כתוב ברבותינו¹¹⁹ ששלום היא מידת קיום העולם, וביאור הענין מובן כך: השמים נקראים שמים לפי שהם אש ומים. אש ומים הם בעצם שתי הפכים, ועכ"ז הם עומדים יחד, וקיימים כך ביחד, ולא תתכן התחברותם מצד עצמם, אלא שיסוד הקשר ביניהם הוא השלום, ולכן כתוב המשל ופחד עמו עושה שלום במרומי (איוב כה/ב), המשל הוא מהצד של השפעה, וזהו המלאך מיכאל, ופחד הוא להיפך וזהו המלאך גבריאל, וה' ית' עושה שלום ביניהם אף שהם בעצם הפכים¹²⁰. וכיון שהשמים נבראו תחילה (ב"ש חגיגה יב.) א"כ שם הוא היסוד לארץ, שהשמים הם אלו שמקיימים את הארץ, יוצא א"כ שדווקא מתוך השפעה של הפכים קיימת הארץ, ולכן מובן שזוהי מידת קיום העולם¹²¹. עצם השלום היא הכרת מקומו, שכל כמה שכל צד תופס המקום שלו, זהו בדיוק שלום, שכל אחד משלים חסר השני, אבל ברגע שטועים בזה כאן מקומו מח' וכאן מקום הקנין תורה של מכיר את מקומו, שבזה שהוא מכיר את מקומו הוא תופס חלקו בגילוי השכינה, ומקיים חיובו בשלימות.

איתא בגמ' (שבת פח) אמר ר' יהושע בן לוי בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מה לילוד אשה בינינו אמר להם לקבל תורה בא אמרו לפני חמדה גנוזה שגנוזה לך מששת ימי בראשית תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לב"י (תהלים ח') מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים אמר לו הקב"ה למשה חזור להם תשובה וכו' אמר לפני רבש"ע תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים אמר להם למצרים ירדתם לפרעה נשתעבדתם תורה למה תהא לכם וכו' מיד הודו לו להקב"ה שנאמר ה' אדונינו מה אדיר שמך וגו' ע"כ.

רואים כאן שעיקר התורה נתנה לאדם לתקן חסרונו, אבל מזה שאמר הקב"ה למשה להחזיר תשובה מעצמו, שמשא הוא החסר הצריך ביותר, שהאדם צריך להכיר את חסרונו, שהרי זה כל הסיבה שיש לנו תורה. וכל

התורה נקנית במ"ה דברים

כמה שאדם לא מרגיש את החוסר הזה חסר לו הכרת מקומו באמת. שאי אפשר לקבל מעליונים יותר ממה שרוצים לקבל, ולכן בדווקא מי שמכיר בשלימות את חסרונו יקבל התורה בשלימות.

כז והשמח בחלקו

עיקר היות האדם שמח בחלקו היא שאינו חסר, שהוא שלם עם מה שיש לו, וזה בדיוק בן אדם שהוא מסולק מהגשמי¹²².

כח והעושה סיג לדבריו

איתא במדרש (אבות דרבי נתן א/ה) ועשו סיג לתורה, ועשה סיג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סיג לדבריו ואדם הראשון עשה סיג לדבריו תורה עשתה סיג לדבריה משה עשה סיג לדבריו ואף איוב ואף נביאים וחכמים כולם עשו סיג לדבריהם.

הפשטות של עשיית סיג לדבריו היא שדברי תורה הם שכליים, והם צריכים לחול בגוף חמרי, ואחרי שאי אפשר שהשכל יחול על החמרי אז לולא שהוא שם גדר וסיג אי אפשר שלא יעבור על דברי תורה, שהרי מעשי האדם לא מוגדרים בעצם ולכן צריכים סיג¹²³. אם כן מובן מאד למה כתוב ברבותינו¹²⁴ שהסיגים והגדרים שעשו חז"ל נעשו, בכדי שלא יכנסו כחות הטומאה לפנים.

יש עוד עומק בעשיית סיג לדבריו, והם לדבריו ז"א להדיבורים שהוא מדבר, דהיינו שהדיבורי תורה שלו יהיו שייכים לשכל שהם ברור לגמרי, כמש"כ (עירובין נג.) אמר רב יהודה אמר רב בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקיימה תורתן בידם בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקיימה תורתן בידם, ע"כ. ז"א שהם יהיו ברורים לגמרי שאי אפשר לבא מהם לידי טעות¹²⁵.

כט ואינו מחזיק טובה לעצמו

¹²⁶המחזיק טובה לעצמו היא הרגשת הזכות, שהוא עושה מה שהוא טוב לעצמו, ולא מוכרת, ומקור החיוב לימוד בא ממנו ית', וזה כל מציאות האדם.

יש עוד צד של הכרח שלא להחזיק טובה לעצמו והוא הא דאיתא (סני' צג.): אמר רבי תנחום דרש בר קפרא בצפורי זה ספר דניאל שנקרא על שמו מכדי כל מילי דעזרא נחמיה בן חכליה אמרינהו ונחמיה בן חכליה מאי טעמא לא איקרי סיפרא על שמיה אמר רבי ירמיה בר אבא מפני שהחזיק טובה לעצמו שנאמר זכרה לי א-להי לטובה, ע"כ. וקשה הדבר איך זה מידת תורה שיש ספר שאי כתב ונקרא על שמו של אחר? ועוד קשה שהרי איתא בגמ' (ברכות י.) אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו משה תלה בזכות אחרים שנאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך תלו לו בזכות עצמו שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית חזקיהו תלה בזכות עצמו דכתיב זכר נא את אשר התהלכתי לפניך תלו לו בזכות אחרים שנאמר וגנותי אל העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי, ע"כ.

פשר הדבר היא כמו שכתבנו שכל כלל ישראל מהווים צורת אדם אחת, וכלול בזה הרבנים של כל אחד ואחד וכן תלמידיו, שהם כולם יחד מגלים התורה, וגם כלול בזה אבותינו וכן משה רבינו, לכן כל מי שתולה בזכות עצמו, ומחזיק טובה לעצמו ח"ו הוא מנתק את עצמו מהצורה, ולא תופס את עצמו כחלק אלא כשלם, וזה חסרון עד אין קץ, שכל אחד חייב לזכור תמיד הזכות שיש מאברהם ליצחק ויעקב, וכן משה רבינו, וכן הרבנים שלו, ותלמידיו.

ל לא, אהוב/אוהב

¹²⁸אהוב אל הקב"ה היא סיבה שה' יתיחס אליו ויתן לו תורתו, וכן הדבר כאשר האדם הוא אהוב אל כלל ישראל, אז הוא משתייך אל צורת האדם הנ"ל שכולל כל רצונו ית'.

התורה נקנית במ"ה דברים

אבל הרי קשה שכתוב (אבות ו/א) שמי שעוסק בתורה לשמה נקרא אהוב, והרי זה קשה שהדרך להגיע לידי לשמה היא להיות אהוב, ורק אפשר להיות אהוב אם לומדים לשמה?
היות אהוב היא שאין מחיצה ופרגוד עומד בינו לבין ה' ית', ולכן מה שה' גוזר יש בכחו לבטל¹²⁹, שאהבה שייך בפרט במי שיש התיחסות עם האהוב¹³⁰. פירוש הדבר שאפילו שעיקר כל זה נעשה על ידי התורה, אבל מזה שהאדם מתקשר אל ה' ית' ופונה אל התורה, בזה הוא מתיחס אליו ית' יותר ויותר, וכמו שאין שום דבר המפריע בין רצונו ית' למעשה אדם, כך אין דבר שמפריע בין רצונו של האדם לרצונו ית', אז זהו אהוב אמיתי.
ואהוב היא הקנין בצד ההיפך שמה שהוא זוכה להיות אהוב הוא גם אהוב כלפי השני.

הל"ב משמח את המקום משמח את הבריות

ההבדל בין אהוב למשמח היא שאהוב עושה מעשים רצויים למקום ולבריות ולכן הוא אהוב, אבל המשמח הוא מצד מעלתו, שיש לו נחת שיש לו בריאה כזה בעולמו, וכן הבריות נהנים שיש להם כזה מין בעולם שלהם, כאן אינו דבר פרטי אלא מתוך כל הפרטים של אהוב יוצא המשמח¹³¹.

לג - לה אהוב את הצדקות, אהוב את המישרים, אהוב את התוכחות

¹³²שלתם הם המידות השרשיות, וכן איתא (תדב"א כח) וכך אמר להם הקב"ה לישראל בני אהובי כלום חסרתי דבר שאבקש מכם ומה אני מבקש מכם אלא שתהיו אוהבין זה את זה ותהיו מכבדין זה את זה ותהיו יראים זה מזה, ע"כ. פירוש הדבר היא שהאדם אסור לו לבחור הנהגתו, אלא זה צריך להיות נקבע על פי רצונו ית' בשלימות, וצורה שלימה היא כוללת כל הצדדים, שיהא חוט המשולש שלא במהרה ינתק. ולכן האדם צריך לאהוב השני, וכן לירא ממנו, שהאהבה היא הקשר, והיראה היא הריחוק, והפחד שיש כאן דבר קדוש וצריך לזוהר ממנו, והכבוד היא המיזוג של שניהם, שהרי כאשר האדם מכבד השני הוא תופס עליונות שלו, וזה גורם לו הרגש שהוא רוצה להתחבר אבל הוא לא יכול בגלל גדלותו, וזה הכבוד האמת.
זה מובן מאליה שהצדקה היא הנתנה, והתוכחה היא הירא, ומישרים היא הדרך האמצעי של כבוד. אבל צריכים להדגיש כאן שיש חיוב לאהוב המידות, שהם יהפכו להיות חלק מחייו.
אבל צריכים לשים לב שהאהוב צדקות היא מי שעושה צדקה, והאהוב תוכחות היא מי שמקבל תוכחות, והמישרים היא שהוא עושה מישרים בפשטות, אבל יתכן שהאהוב תוכחות היא האהבה שיש במציאות דין, ולא שהכל הפקר.

לו ומתרחק מן הכבוד

כנ"ל שעצם הכבוד היא העליונות של ה' אדם, ואם כן הכבוד היא דבר שהאדם צריך לקבל בלימוד התורה שלו, ובן אדם שרודף אחר הכבוד, פירוש הדבר שהוא מחפש עליונות כאן במערכת הזאת, ולא במערכת של קבלה מעליונים, וכאן רואים חסרון עד אין קץ. אבל כאשר אדם בורח מכבוד בעולם הזה אז הוא מתעלה מעולם הזה ומשתייך לעולם הפשיטות, וזוכה לכבוד אמיתי.

לז ולא מגיס לבו בהוראה

כתוב ברש"י (ה. זה גמרא) [שהגמרא] סברת טעמי המשניות שממנו יוצאה הוראה, אבל המורים הוראה מן המשנה נקראו מבלי העולם, ע"כ. וכתוב ברש"י (חגיגה י. ד"ה מתלמוד) אם שמש את החכמים שהן מדקדקין ליתן טעם משניות, להבין המשניות הסותרות זו את זו ולמצוא טעם לפטור ולחובה, לאיסור ולהיתר, שהמשנה זו קרוי תלמוד, ואם יצא מהן ונתן עסקו לגירסת המשניות שוב אין לו שלום בדבר הוראה, שאין הוראה נכונה בדבר משנה, שכמה משניות יש שאין דבריהן מכוונין ותירצום בני התלמוד הכא במאי עסקינן, חסורי מחסרא, הא מני רבי פלוני היא ואין הלכה כמותו, ע"כ. רואים מכאן שהוראה היא ההלכה למעשה שיוצא מתוך טעם התורה שבעל פה, הנוגע למעשה מסוים. ז"א שכאן היציאה של תורה שבעל פה למערכת המעשה, וכאן הוא הגילוי רצונו ית' במעשה, ואם ח"ו

התורה נקנית במ"ה דברים

אדם יש לו נגיעה כל שהוא כאן של רצונות הפרטיות שלו, אז זה עולה עד אין קץ. גסות הלב היא ההתגשמות של מידות של האדם ואם הם שייכים להוראתו זהו בדיוק ההפך של הוראה אמיתי.

לח נושא בעל עם חברו

נושא בעול ז"א שהוא נכנס עם חברו בעול של חברו, ומצטער בצערותו, ומתקשר אליו, ויש בזה ב' מעלות, א' מצד ההטבה שהוא דואג לשני ללא טעם, ועוד בזה שהוא מתקשר עם חברו הוא מחבר אליו ונהיה חלק של הכלל¹³³.

להבין המעלה של ההטבה היא שהוא מציאות של נותן, ז"א שהוא מתעלה מעל המערכת שבו הוא נמצא ונותן לשני, כמש"כ (נדריים כד.). לא כלבא אנא דמיתהנינא מינדך ולא מיתהנינא מינאי וכו' לאו מלכא אנא דמהנינא לך ואת לא מהנינא לי, ע"כ. ז"א שהמציאות של מלך הוא מתעלה מעל העם ונותן להם, וזה התעלות מעל הגשמי ולכן מגיע לו תורה שהיא נבדלת.

יש עוד ענין והיא זה שהאדם חלק של הכלל, כמו שכתבנו כמה פעמים שיש מציאות של כל כלל ישראל יחד וזה הצורה של אדם הראשון, ואליו מדברים כאשר אומרים שמע ישראל, ואליו נאמר (רש"י שמות כ/א) אמר הקב"ה עשרת הדברות בדבור אחד מה שאי אפשר לאדם לומר כן אי"כ מה ת"ל עוד אנכי ולא יהיה לך שחזר ופירש על כל דבור ודבור בפני עצמו. ז"א שיש מציאות של כלל ישראל שאליו ניתן התורה בכללות, ולא בפרטיות, וזה היה המעלה של יום שבועות, שהרי הלוחות נתנו ביה"כ, אבל בשבועות ניתן לכלל ישראל המציאות של ציבור של מקיימים רצונו ית'¹³⁴, בעולם, ובאמת כגילוי מלכותו ית' בעולם, ולכן מובן החיוב לנשוא בעול עם חברו.

ל"ט - מא - ומכריעו לכף זכות, ומעמידו על האמת, ומעמידו על השלום

פירוש¹³⁵ שדנו לכף זכות. וע' גמ' (שבת קכז:) תנו רבנן הדין חברו לכף זכות דנין אותו לזכות. פירוש הדבר לדון לכף זכות היא כאשר דבר שקול אז המכריע נוטה לזכות¹³⁶, וטעם הדבר ששורש כל ההנהגה היא בחסד והטבה, ולכן כאשר יש ספק היחס היא לטוב, שהוא העיקר, וכאשר אדם נוהג בכך כלפי חברו, אז נוהגים כלפיו כך מן השמים, וזה סיבה לקבל תורה שהרי התורה היא תורת חסד, ושרשו כולו טוב.⁷ ומעמידו על האמת, ז"א כאשר הוא טועה לתקן עוותו¹³⁷, אם כן כאן הוא התוכחה והדין, שכאן מגלים חסרונו לתקנו.

ומעמידו על השלום, כאן הוא הקו המאחד הדין, שהוא האמת, והכף זכות, שכאן השלום המאחד הכל. וכאן זה יותר עליון מאמת, וכף זכות.

הסבר הדבר הוא שהשלום יכול לבוא רק מאלוקות¹³⁸, וע' גמ' (שבת י:) אסור לאדם שיתן לחברו שלום בבית המרחץ משום שנא' ויקרא לו ה' שלום ע"כ. מותר לומר אמת בבית המרחץ אף שזהו חותמו של הקב"ה, משום שזהו איננו שמו, אבל שלום אסור לומר בבית המרחץ מפני שהוא שמו. וטעם הדבר הוא, שה' עושה שלום בין כל הנמצאים, שהרי לולא זה לא היה לעולם קיום, שהרי הנמצאים הם הפכים, והוא ית' הוא הכולל הכל, והוא המשלים הכל, שרק בידו ית' לקשר ולאחד את הכל, וזהו עצם השלום, וזהו איננו תואר שהוא פועל, אלא זהו דבר עצמי אצלו ית', ולכן שמו שלום בדווקא שהוא שורש הכל, וממילא מעל הכל, וממילא בו נמצא סוף הכל, וכל שאיפתם של כל הדברים היא, רק להגיע אליו ית'. והרי כל חסרון של שלום הוא, כאשר אחד נכנס למקומו של השני, שאז אחד נדחה מפני חברו, אבל כאשר הכל מושלם ובמקומו, ישנו שלום, וכאן הקיום של (ברכות סד.) אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שהת"ח מורידים ומגלים האלקות.

מד, מה - הלומד על מנת ללמד ועל מנת לעשות

⁷ ע' אבות א/ו

התורה נקנית במ"ה דברים

ע' רמב"ם (ת"ת א/ד) היה הוא רוצה ללמוד תורה ויש לו בן ללמוד תורה הוא קודם לבנו ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמוד יותר ממנו בנו קודם ואע"פ שבנו קודם לא יבטל הוא שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו כך הוא מצווה ללמד עצמו, ע"כ. וקשה לשונו למה הוא כותב ללמד עצמו? ועוד קשה שהרי למה כאן אין מציאות של חיך קודמים, שהרי אם יש זוג א' של תפילין וא' יכול ללבשו או אתה או בנך ברור שאתה קודם, אבל כאן מי שלומד יותר טוב קודם. אלא פירוש הדבר היא שבהחזקת תורה יש קיום של תורה, וממילא בלימוד בנו יש קיום של תורה בעולם, והאב משתתף בזה, ולכן מובן איך יש חיוב של הלומד על מנת ללמד, שמעצם התורה היא ללמד את זה, והיא שיהא תורה בעולם¹³⁹. ולכן מתורץ איך יש ללמוד על מנת ללמד שונה מלעשות, והיא שיש מציאות של תורה של לימוד לבד, וזה בעצם יש חיוב ללמד, וזה המציאות של תורה שצריכים לפרסם בעולם דרך הדיבור, ויש עוד חלק של תורה והיא התורה שהיא עשייה, שהרי כתוב ברמב"ם (איס"ב כב/כא) אמרו יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה ובחכמה הוא אומר אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירווך בכל עת באהבתה תשגה תמיד, ע"כ. והרי מה זה חכמה אם כתוב יפנה עצמו לדברי תורה וגם חכמה? אלא תורה היא הלכה למעשה וחכמה היא חלקי תורה שאין להם פעולה מעשית.

ויש לשים לב לעוד דבר שהלומד על מנת ללמד ז"א שהוא גם יודע לענות השאלות של אחרים, ז"א שהוא תופס התורה השייך לאנשים אחרים, ויש בזה מעלה, ויש כאן חיוב נוסף על מנת לעשות¹⁴⁰. וזה המעלה של נבון מעל חכם¹⁴¹.

31 צה"צ פי
 32 עבה"ק ד/לא
 33 (ספר הכללים כלל ח"י ענף י' סימן ב' אות ה'
 מערכת הע"ב סעיף ב'):
 34 דרך חיים ו/ז
 35 שערי אורה לב:
 36 זהר (ב/עט).
 37 נתיב התורה ו'
 38 נתיב הבושה פרק א'
 39 עבה"ק (א/כד)
 40 אדיר במרום ח"ב - מאמר יחוד היראה י'
 41 אפיקי ים ב"ב עג.
 42 נתיב הענוה א'
 43 נתיב הענוה א'
 44 נתיב הענוה א'
 45 אפיקי ים שם
 46 פרד"ס ט/ב
 47 יד מצרים
 48 תיקונים חדשים תיקון מתניסר
 49 אדיר במרום א' אשגחותא דעינא תתאה עד אשגח
 50 זהר א' קיד.
 51 ספר הדע"ה ח"ב דרוש ב' ענף ג' אותיות ה' - ז'
 52 בית עולמים קל. ד"ה ותאנא
 53 דרך חיים ו/ז
 54 שלי"ה שער אותיות עמק ברכה ג'
 55 עבה"ק ג/נה
 56 פת"ש יעקב ולאח ח'
 57 שערי הלשם ב/ב
 58 ח"א ג/קפא
 59 נתיב התורה - פרק טו
 60 ח"א בסוטה שם
 61 גר"א משלי ב/ה
 62 ר"ל נב ד"ה ובקריעת
 63 דרך חיים ו/ז
 64 דרך חיים א/ד
 65 דרך חיים ו/ז, ע' בית עולמים קלו. ולית

1 כתבי הגרמ"מ משקלוב - ספר רזא דמהימנותא - דף
 לח
 2 כתבי הגרמ"מ משקלוב - ביאור משנת חסידים - דף
 רכט
 3 כתבי הגרמ"מ משקלוב - ליקוטים - דף שפט
 4 כתבי הגרמ"מ משקלוב - דרושים על סדר
 ההשתלשלות - דף רפא
 5 תיקונים כו: (גר"א)
 6 זהר וישב קפד:
 7 עבה"ק א/כד
 8 שיח יצחק דרוש לשבת שובה
 9 נפה"ח פרקים ג'
 10 ע' עוד אור תורה כה
 11 גר"א שם
 12 סוף שערי צדק
 13 אפיקי ים שבת פט.
 14 שיח יצחק שלח
 15 פת"ש שבירה ה'
 16 זהר א/קכה.
 17 העמק דבר ל/ד
 18 דרך חיים ב/א
 19 גרמ"מ ביאורי הזהר קב
 20 ספר מגלה עמוקות - אופן פא
 21 רמח"ל דברים דף קכד
 22 תניא א/לו
 23 נתיב התורה ד'
 24 מהר"ל (נתיב העבודה ב')
 25 נפש החיים א/טו, וע' עוד אדרת אליהו ריש תרומה
 בבאר יצחק, ואולי הכי ברור בהקו"ד של הלש"ם ט.
 נתיב התורה ד'
 26 דרך חיים ו/ז
 27 דובר צדק נר מצוה מצות עשה א' ד"ה והנה
 28 מהר"ל ח"א ג/רמד
 29 מהר"ל ח"א ג/רמד וע' ע"ח אח"פ א'
 30 משלי א/ה

121 ר' בחיי דברים הק' לפרשת שופטים	66 נתיב התורה ו'
122 דרך חיים ד/א	67 נתיב התורה ו'
123 דרך חיים א/א	68 צה"צ קפו
124 שערי צדק לג.	69 (5) ספר שיח יצחק חלק ב - ליקוטים א
125 דרך חיים ו/ז	70 שלי"ה שער האותיות ח, חבר טוב ב'
126 דרך חיים ו/ז	71 נתיב התורה ו'
127 חיקור דין ג/ג מצרף את זה למחזיק טובה לעצמו	72 ד"ח ו/ז
128 דרך חיים ו/ז	73 שלי"ה חיי שרה ת"א ג
129 הגרמ"מ זהר קעז	74 נתיב התורה ח'
130 אור תורה מד	75 נתיב התורה ח'
131 דרך חיים ו/ז	76 אור תורה ליקוטים
132 דרך חיים ו/ז	77 ח"א ג/קפב
133 דרך חיים ו/ז	78 אפיקי ים סני צב.
134 יד מצרים אלו קרבנו	79 פתי"ש פו"ח יא
135 דרך חיים ו/ז	80 אפיקי ים שם
136 פתי"ש א"א מג	81 ח"א ב/קלד
137 רש"י קהלת ד/י	82 מהר"ל (נתיב העבודה ט')
138 מהר"ל (נתיב השלום א')	83 נתיב הכעס א'
139 דרך חיים ו/ז	84 זהר ב/קפב.
140 דרך חיים ד/ה	85 בית עולמים 185
141 זהר ב/רא.	86 אפיקי ים נדרים כב. דף רלא
	87 שיח יצחק דף לה
	88 גר"א תיקונים נה :
	89 גר"א שם
	90 דרך חיים ו/ז
	91 זהר ב/יא :
	92 זהר ב/יט.
	93 זהר ג/קלח.
	94 גר"א תיקונים נו :
	95 גר"א תיקונים קלד :. וקלד :
	96 רמב"ן שם
	97 עבה"ק ג/יד
	98 נפש החיים (א/טו), וע' באר יצחק ריש תרומה, וע' גר"א משלי ט/יג
	99 ר' צדוק (צדקת הצדיק רכה)
	100 נפש החיים א/טו, וע' עוד אדרת אליהו ריש תרומה בבאר יצחק, ואולי הכי ברור בהקדו"ש של לשם ט.
	נתיב התורה ד'
	101 גר"א משלי ט/ד
	102 מהר"ל (גבורות פרק ט)
	103 דרך חיים ו/ז
	104 מהר"ל (נתיב השלום א')
	105 נפש החיים ג/ח
	106 מהר"ל גו"א שם
	107 משלי ט/ד
	108 דרך חיים ו/ז
	109 זהר ג/כט :
	110 נתיב היסורים א'
	111 פתי"ש שבירה טו
	112 אפיקי ים שבת קד.
	113 כללים א/לה :.
	114 זהר (א/ה).
	@ אדיר במרום דף רג
	115 דר"ח ו/ז
	116 ביאורים א/פז.
	117 נפה"ח ב/ז
	118 דרך חיים ו/ז
	119 ר' בחיי ויקרא ז/ז, וע' זהר (ג/קעו) : הגהות
	מהרח"ו א, ב
	120 ר' בחיי שמות ט/ד